



СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Иван Желев Йорданов

*ЕТНОДЕМОГРАФСКАТА СИТУАЦИЯ В РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ И ВЛИЯНИЕТО Й ВЪРХУ НАЦИОНАЛНАТА
СИГУРНОСТ*

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР“

СОФИЯ

2018

Иван Желев Йорданов

***ЕТНОДЕМОГРАФСКАТА СИТУАЦИЯ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ И
ВЛИЯНИЕТО Й ВЪРХУ НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ***

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР“

по научна специалност „География на населението и селищата –
Регионално развитие“
от професионално направление 4.4. „Науки за земята“

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

Доц. д-р Климент Найденов

НАУЧНО ЖУРИ:

Рецензенти: проф. д-р Наталия Бекарова

доц. д-р Тони Трайков

Становища: проф. д-р Стефан Мичев

доц. д-р Милен Иванов

доц. д-р Климент Найденов

СОФИЯ

2018

Дисертацията се състои от увод, три глави и заключение. Обемът на дисертационния труд е 254 страници, в това число 22 таблици, 22 фигури и 20 графики. Библиографията съдържа 230 източника, в т.ч. 197 заглавия на кирилица и 33 заглавия на латиница.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от Катедрения съвет на катедра „Регионално развитие“ при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на проведено на 22.03.2018 г. разширено заседание.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на **5 юли 2018 г. от 16.00 часа** в зала на СУ „Св. Климент Охридски“.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се на сайта на СУ „Св. Климент Охридски“.

Докторантът Иван Желев Йорданов е зачислен на редовна докторантура по професионално направление 4.4. „Науки за земята“, научна специалност 01.08.08. „География на населението и селищата – Регионално развитие“ към катедра „Регионално развитие“, ГГФ на СУ „Св. Климент Охридски“, считано от 01.07.2015 г. до 01.07.2018 г.

Автор: Иван Желев Йорданов

***Заглавие:* Етнодемографската ситуация в Република България и влиянието ѝ върху националната сигурност**

Тираж: 15 бр.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА

Етнодемографският облик на населението и съвременните тенденции в неговото развитие

1. Характеристика на етнодемографския облик на населението
 - 1.1. Исторически аспекти в развитието на етносите
 - 1.2. Фактори за възникване на етносите и показатели за тяхното разграничаване
2. Възникване и развитие на етнодемографските процеси в съвременния свят
 - 2.1. Същност на етническите процеси и ролята им при формирането на етническата карта на света
 - 2.2. Характеристика на демографските процеси и влиянието им върху развитието на етносите
3. Влияние на миграционните процеси върху етнодемографската картина на света
 - 3.1. Теоретични аспекти и характеристика на миграциите
 - 3.2. Съвременно развитие на миграционните процеси в Европа и отражението им върху демографската картина

Изводи по глава първа

ГЛАВА ВТОРА

Развитие на етнодемографските процеси в контекста на националната сигурност

1. Съвременната етнодемографска картина в Република България и факторите, които влияят върху нейното формиране
 - 1.1. Възникване и развитие на етносите в страната
 - 1.2. Етнодемографският облик на съвременното българско население и факторите, определящи неговата динамика
2. Националната сигурност като ключов елемент за реализиране политиките на държавата
 - 2.1. Основни понятия в науката за сигурността
 - 2.2. Същност и роля на системата за национална сигурност на държавата и нейната защита
 - 2.3. Същност и основни аспекти на Системата за защита на националната сигурност на Република България
3. Концептуална рамка на рисковете и заплахите за националната сигурност на Република България

- 3.1. Категоризация, измерение и редукция на рисковете
- 3.2. Демографски проблеми, състояние и перспективи на етнодемографската картина на страната
- 3.3. Демографски характеристики и етнодемографски аспекти на рисковете за националната сигурност на Република България
- 4. Българският етнически модел и мястото му в националната сигурност на Република България
- 4.1. Историческо формиране и национални измерения на модела
- 4.2. Предизвикателства пред съществуването на българския етнически модел

Изводи по глава втора

ГЛАВА ТРЕТА

Мониторинг и управление на етнодемографските процеси и националната сигурност на страната

- 1. Приложени методи и проведени изследвания при изучаване състоянието на етнодемографската картина и националната сигурност на страната
 - 1.1. SWOT-анализ на състоянието на системата „Етнодемографска ситуация“ – „Национална сигурност“
 - 1.2. Прилагане на анкетния метод за набавяне на информация при извършване на SWOT-анализа
 - 1.2.1. Анализирание на резултатите от анкетното изследване
 - 1.2.2. Корелация на резултатите от анкетното проучване спрямо матрицата на SWOT-анализа
- 2. Оптимизиране на регулаторните механизми при управлението на етнодемографските процеси и въздействието им върху националната сигурност
 - 2.1. Механизми за преодоляване на демографската криза и предизвикателствата пред политиките на държавата
 - 2.2. Мониторинг и контрол на взаимодействието между държавните институции в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на Република България

Изводи по глава трета

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

Същност и технология на анкетното проучване
Анкетна карта

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В края на XX и началото на XXI век въпросът за развитието и значимостта на етнодемографските процеси за националната сигурност на Република България предизвиква все по-голям интерес сред научните среди, неправителствените организации и българските граждани. Този обособен научен фокус е актуален не само поради факта, че България се възприема като „остров на спокойствието”, а и защото многовековното съжителство на различните етнически общности на българската територия е довело до тяхното взаимно културно обогатяване, а това от своя страна е допринесло за изграждането на толерантността им едни към други.¹

Още от зората на човешката цивилизация хората, принадлежащи към различни етноси, са били изправени пред дилемата, как по-лесно да се адаптират към съвместното си продължително съжителство и как по-дълго време да опазват непокътнати обитаваните територии. Историческото развитие на съвременния свят е доказателство различните начини, чрез които пъстрата гама от безброй етноси, обитаващи планетата Земя, са успели да постигнат своеобразен консенсус за водене на дълъг съвместен живот на определена територия и да намерят най-добрите начини и форми, чрез които да реагират адекватно на непрекъснатите промени в заобикалящата ги среда.

Отделните етнически общности, обитаващи една територия и взаимодействайки си една с друга, притежават своите етнически житейски нагласи, които играят съществена роля в социалния им живот. Освен тях, върху нагласите на хората силно влияние оказват и социалните параметри в развитието на обществото, като чрез съществуващото днес социално разслоение във финансово, интелектуално, идейно и пр. направления, се въздейства и върху съответните нагласи на отделния човек. Това показва, че взаимодействието между етническите и социалните признаци е комплексно, като един социален признак може да бъде основа за обединяване на хората с различна етническа принадлежност, а един етнически признак може да се окаже повод за обединяване на хора от различни социални категории на обществото.²

Съвременното състояние на Република България може да се определи като продължителен вековен процес на развитие, неизменно съпътстван от

¹ Виж: Славеиков, П. Етнодемографска характеристика на българското население. // Фокус: националният въпрос // Списание „НИЕ”, София, Фондация „Българска идея”, ноември-декември 2001, бр.11-12 // http://members.tripod.com/nie_monthly/nie11_01/slaveikov.htm - посетено на 11.02.2016 г.

² Риза, Е. Българи, турци и цигани в Лудогорието. Житейски нагласи в етническото многообразие. С.: Изток-Запад, 2010, с.37-38

различни дълбочинни явления, оказващи през годините въздействие върху социално-икономическия, културния и политически живот на страната. През последния четвърт век налагащите се тенденции в развитието на демографските процеси и изменението в броя и структурата на населението влияят и върху и функционирането на основните обществени системи: финансово-икономическа, социална, образователна, здравна, културна, отбранителна и др. И обратно, от своя страна вътрешните характеристики на държавата, изразяващи се в икономическото ѝ развитие, състоянието на образованието, културата, здравеопазването, вътрешният ред и сигурността на гражданите, оставят дълбок отпечатък върху динамиката на демографските процеси.

Прилаганата до момента стратегия при воденето на последователна и балансирана политика, е довела до успешното съществуване на хармонизиран етнически модел и визия на поведение на отделните етнически общности, обитаващи територията на страната, отговарящи на възприетите европейски демократични ценности. В подкрепа на това се явяват признатите и съществуващи от дълги години принципи на зачитане на правата и свободите, религиозната и културна принадлежност и пр. на отделните етнически общности.

Политиката на Република България е насочена към гарантиране на сигурността и териториалната ѝ цялост, запазване на демократичните ценности и национални интереси, националната култура, защитата на конституционните права и свободи на гражданите и равните възможности за развитие на отделната личност, без оглед на етническа или религиозна принадлежност на хората. Държавата е тази обединяваща институция, без функционирането на която различните етнически общности не могат да се развиват отделени едни от други, а опазването на националната и международната сигурност става ключов фактор за изграждането на държавните политики, гарант за провеждането на които са Конституцията и основните закони на страната. Днес националните измерения на сигурността обхващат всички предизвикателства, заплахи и рискове, на които се търси отговор и които биват преодолявани на държавно ниво. Те са неразривно свързани с процеса на планиране на политиката за сигурност и отбрана от държавното ръководство и разпределението на ресурсите за оптималното обезпечаване на тази му политика. Тези измерения са обект на дър-

жавната стратегия за сигурност и макар и национални, неминуемо отчитат и влиянието на регионалните и глобални фактори.³

Актуалността на изследването се обуславя от това, че в съвременния свят на глобализационни промени, възникващи международни конфликти и изменяща се в световен мащаб среда за сигурност, състоянието на етнодемографската картина и установените връзки между етническите общности в държавата, са главния фактор, оказващ влияние върху формирането на държавните политики и приоритети в областта на демографското развитие, защитата на сигурността на гражданите, обществото и държавата, опазване на териториалната цялост и отстояване на националните интереси на страната. Реализирането на политиката за сигурност е неминуемо свързано с политическото мислене на партийно-политическия елит и намира най-ярко проявление особено при възникнали вътрешни социално-етнически конфликти и международни кризи.

За да бъдат обхванати всички невралгични точки, свързани с етнодемографската ситуация в Република България и влиянието ѝ върху националната сигурност, трябва да се обособят следните основни научни съставни части на изследването като:

Обект на изследването е населението на Република България през призмата на етническия му облик.

Предмет на изследването е промяната на етнодемографската ситуация в Република България и въздействието на тази промяна върху националната сигурност.

Основна цел: Да се анализират съществуващия етнически модел в Република България и политиката за устойчиво развитие на отношенията между различните етнически общности, базирани на толерантност и взаимно зачитане и се предложат насоки за развитие на междуетническите отношения в интерес на стабилността и сигурността на Република България.

За постигането на така набелязаната цел се решават следните **основни задачи**:

➤ Да се изследват процесите на възникване на етносите при формирането на етнодемографския облик на света и влиянието на демографските и миграционни процеси върху съвременната световна демографска картина и отражението им в Република България;

³ Слатински, Н. Националната сигурност – аспекти, анализи, алтернативи. С.: Българска книжарница, 2004, с.71 // <http://nslatinski.org> - посетено на 29.09.2017 г.

➤ Да се изследват процесите на формиране на съвременния етнодемографски облик на българското население и факторите, определящи неговата динамика;

➤ Да се анализират основните аспекти от системата за национална сигурност на Република България в контекста на съвременните рискове и заплахи за сигурността на страната, като се изследват установените взаимоотношения и връзки между различните етноси в съвременното българско общество, изразени чрез българския етнически модел;

➤ Да се анализират регулаторните механизми при управлението на етнодемографските процеси и се изследват механизмите за мониторинг и контрол на взаимодействието между държавните институции при провеждането на политиката на държавата в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на страната.

Основната хипотеза: Ако в българското общество се изградят култура за общуване, разбирателство и търпимост на различията между основните етнически общности, ако се формира политика за насърчаване на междуетническият диалог и сътрудничество, това ще повлияе положително върху политическия стабилитет, междуетническият мир и стабилността на държавата.

При изследване състоянието на етнодемографската ситуация в Република България и въздействието ѝ върху националната сигурност в дисертационния труд са използвани следните **научни методи**:

➤ системен, структурен и функционален анализ на демографските процеси;

➤ SWOT-анализ;

➤ анкетен метод (пряко писмено допитване), използван като количествен метод за изследване на по-голяма аудитория при набавянето на информация за извършването на анализа;

➤ изучаване на документи, анализ, синтез, наблюдение, сравнение и екстраполация;

➤ методите на моделирането, факторния анализ и експертните оценки.

В дисертационният труд системният анализ е реализиран на основата на принципа на единство на теоретичния и научно-приложния анализ, сравнителното изследване и принципа на историзма.

Извършването на структурен анализ показва развитието на демографските процеси в страната и субектите, които участват в тези процеси; състоянието на националната ѝ сигурност и субектите, които я изграждат и пр.

Чрез функционалния анализ се представя процесът на изменение на демографските показатели и настоящата етнодемографска ситуация респективно в контекста на рисковете и заплахите за сигурността на държавата.

SWOT-анализа е използван като комплексен метод на стратегическия анализ, чрез който е представена концептуалната рамка за изследване състоянието на системата, изградена от действието и взаимовръзките между протичащите демографски процеси и националната сигурност, като са представени факторите с най-голямо влияние и са дефинирани конкретните възможности и заплахи за бъдещо ѝ функциониране.

Прякото писмено допитване е използвано за вземане мнението на анкетираните лица чрез система от въпроси и отговори, структурирани в анкетна карта, като събраната информация е използвана в подкрепа на извършения анализ.

Използвани са също и различни методи за добиване и обработка на информацията, като изучаване на документи, наблюдение, анализ, синтез, сравнение и екстраполация.

В хода на анализа са използвани теоретични и методологични положения, български и чуждестранен опит при анализиране на протичащите демографски процеси и съвременните концепции при определяне на рисковете и заплахите на сигурността на страната и управлението и функционирането на системата за защита на националната ѝ сигурност.

Структурата на дисертационния труд е ориентирана към поставените задачи, като резултатите от изследването са изложени в увод, три глави и заключение.

Резултатите от изследването ще спомогнат да се създаде разбиране за цялостната система от взаимовръзки и отношения между отделните етнически общности и произтичащите от това рискове и заплахи за сигурността на държавата. Чрез това ще се гарантира по-добрата защита на обществото и държавата от заплахи срещу националните интереси, като ще бъдат гарантирани основните права и свободи на гражданите, които са основен елемент от националната сигурност на страната.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на дисертационния труд включва увод, изложение в три глави, заключение, списък на използваните източници на информация и приложения.

В увода е представена концепцията на дисертационното изследване, приведени са основните аргументи за избора на темата, обекта и предмета на изследването, обоснована е неговата актуалност и значимост. Формулирани са целта и задачите на дисертационното изследване, изложени са основните подходи при осъществяване на изследването, представени са аргументи за избора на методи за анализ и оценка.

Първа глава „Етнодемографският облик на населението и съвременните тенденции в неговото развитие” е посветена на основните исторически аспекти във възникването и съществуването на етносите и основните фактори, влияещи върху формирането на съвременната етническата карта на света.

От зората на човешкото съществуване до наши дни основен двигател в развитието на цивилизациите се явяват протичащите сред отделните групи от населението на Земята процеси, които в една или друга степен са отражение на човешките отношения през вековете. Тези процеси показват историческото формиране на отделните етнически общности по света, възникването на международните връзки, причините за принадлежността към една или друга етническа общност и религия. Световната наука е определила и възлага трудната задача за изучаване същността на населението на планетата и протичащите в тази област процеси на науката етнодемография.

Етнодемографията по своята същност обединява двете основни научни разклонения – *етнология* и *демография*. Това се обуславя от факта, че от една страна обектът на изследване на етнодемографията съвпада с обекта на изследване на *етнологията*⁴ – народите или етносите, а от друга страна етнодемографията, както науката *демография*⁵, изучава особеностите на възпроизводството и количеството на населението. Етнологията и демографията

⁴ Гумилев, Л. Етногенезисът и биосферата на Земята. Превод от руски, бележки и показалци М. Асадуров. Варна: Сталкер, 2007, с.619

⁵ Казьмина, О., П. Пучков. Основы этнодемографии. Москва: Наука, 1994, с.5 // <http://window.edu.ru/resource/228/42228/files/full.pdf> - посетено на 03.03.2017 г.

Също вж.: Минков, М. Демография. С.: Албатрос, 1999, с.17-18

са свързани по между си, като се препокриват в редица области и в тази връзка определението, което се дава на етнодемографията като научна дисциплина, изучаваща етническият състав на населението на различните територии и динамиката в числеността на народите, заедно с анализа на факторите, които им влияят и особеностите на естественото възпроизводство на различните етноси, описва много точно същността на науката.⁶

В първа глава е направена характеристика на етнодемографския облик на населението, като са представени основни моменти от същността и етимологията на етносите, факторите за тяхното възникване и признаците за тяхното разграничаване. Разкрито е също и съдържанието на свързаните и морфологично изграждащи науката етнодемография понятия, като *етнос*, *народ*, *народонаселение*, *нация*, *етническа група*, *етническа общност*, *етническа принадлежност*, *етнически* и *демографски процеси* и пр.

Опити за разкриване на същността на етносите откриваме още от древността, когато хората са разбрали, че човешките могат да бъдат наблюдавани и изучавани според техните общи признаци и характеристики, неизменно свързани с историята и развитието на човешкия род – *демос* и *етнос*, две понятия, които не са равностойни, но които засягат хората на земята.⁷

Днес общо приета дефиниция за понятието „етнос“ в научната литература не съществува, а изследователите по темата дават множество определения, като се обединяват около произхода на феномена *етнос*⁸ от гръцки език *ἔθνος* и значението му от думата *народ*.⁹ Позовавайки се на етимологията, етносът може да се разглежда също като *хора*, *нация*, *народ*. Той се възприема като еднородна общност от хора със самосъзнание за принадлежност към нея и стереотипи на социално-историческо поведение, като неговият външен израз е общото съзнание или етнонима и затова често се отъждествява с понятията *народност*, *националност*, *нация* и пр.¹⁰

Началото на бума на изследванията е през 30-те и 40-те години на XX век. Водещи изследователи със свой съществен принос в тази посока са Макс Вебер, Жорж Ваше де Лапуж, Пиер Ван ден Берг, Фр. Барт, Л.Н. Гумилев, Ю.В.

⁶ Казьмина, О., П. Пучков. Цит. съч., с.49-51

⁷ Славейков, П. Геодемография. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012, с.183

⁸ Бромлей, Ю. Очерки теории этноса. Москва: Наука, 1983, с.7-8 // http://static.iea.ras.ru/books/Bromley_ocherki_teorii_etniosa.pdf - посетено на 18.03.2016 г.

Също вж.: Гумилев, Л. Цит. съч., с.26

Също вж.: Андрейчин, Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев и др. Български тълковен речник. С.: Наука и изкуство, 1997, с.224

⁹ Тишков, В. Етнология и политика. М.: Наука, 2001, с.230 // http://static.iea.ras.ru/books/Tishkov_Etnologiya_i_politika.pdf - посетено на 18.04.2016 г.

¹⁰ Тахиров, М. Етнодемография и култура на сигурността. С.: УИ „3а буквите – 0 писменехъ“, 2016, с.27-28

Бромлей, С.М. Широкогоров, А. Бастиан, Ж. Деникер, Р.А. Шермерхорн, Д.В. Ольшанский, П. Кушнер, Чебоксарови, В.А. Тишков, Ю. Шабаев, У.Г. Самнър и др., както и приносят по темата на българските автори Н. Колев, В. Тодоров, В. Хаджиниколов, П. Славейков, И. Иванов и др. В своите изследвания авторите разглеждат различни аспекти на феномена „етнос“ през призмата на свързаните с него елементи, основните от които са: *народ и народонаселение, етническа и национално-етническа група, етническа общност, етнически ареали, нация, националност и национализъм, етничност, етноцентризъм* и пр.

В съвременния си вид като понятие етносът може да се побере в рамките на следните взаимно свързани *основни белега*: принадлежност към група хора (расова, племенна, родова и пр.); определяне на културна идентичност; присъствие на сходен или общ език и бит; общи традиции и фолклор; общ произход и самосъзнание; постоянно географско местоживееене; обособяване на общи възгледи по отношение на вяра и религия; историческа обвързаност; хомогенност на изградената общност и пр.

По голяма част от съществуващите в научната литература определения по темата се свеждат основно до това, че етносът е *общност от хора, обитаващи една територия, имащи обща историческа памет и наследство, култура (също и психика), обикновено говорещи един език, осъзнаващи принадлежността си към своята общност и различията ѝ от другите подобни общности*. Етносите са човешки формирования, оформили се на определени територии и повлияни от съпътстващите ги социално-икономически, биологически, географски и други условия. Не на последно място, съществена роля в разкриването същността на изследвания феномен имат и разгледаните в научното дирене понятия като: *етноним, етническа идентичност (принадлежност), етническо самосъзнание, каста, раса, диаспора* и пр.

Друг съществен момент от характеристиката на явлението „етнос“ са факторите за неговото възникване и формиране на световното социално биоразнообразие. Върху развитието на всеки етнос силно въздействие оказват процесите, съпътстващи развитието на обитаваната от него територия, социалната среда, бита и културата, взаимодействието му с други етноси и пр. В научното дирене са разгледани изследвания на авторите по темата, представящи характеристиките на основните процеси, съпътстващи развитието на отделните етнически общности в исторически план (като теорията на Л.Н. Гумилев за

т.нар. *пасионарен тласък*, комплимерността и пр.). Разгледани са и другите важни фактори за формирането на етносите – *миграциите* и *природната среда* в определената територия.¹¹ Направен е кратък очерк на наблюдаваната в исторически план при развитието на етносите закономерност, че разнообразието от етнически общности си взаимодейства основно с трите категории – *природна среда*, *външно етническа социална* и *вътрешна (собствена) етническа среда*, от което взаимодействие могат да бъдат изведени и основните фактори, обуславящи тяхното възникване и изменение или с други думи предпоставките за етническите процеси.¹² В контекста на изследваната тема са представени свързани с разглеждания феномен понятия, като: *етническа територия* и *етнически граници*, стадията на развитие на *етническите структури* (племена и племенни групи, народност и нация) в хоризонтален и вертикален времеви ред и пр.

Съществено значение за формирането на етносите имат *миграциите* и *природната среда* в определената територия, като в изследването са разгледани релевантните към тях понятия *етническа територия* и *етнически граници*, стадията на развитие на *етническите структури* (племена и племенни групи, народност и нация) в хоризонтален и вертикален времеви ред и пр.

За по-пълното разкриване същността на явлениято „етнос“ подробно са представени характерните критерии и признаците за разграничаване на отделните етноси. Това разграничаване е направено въз основа на възприетите в научната литература основни принципи, прилагани при разграничаване на отделните етнически структури, които са на базата на *езика*, *битовите и културни особености*, *религията*, *самосъзнанието* и *самоопределянето (формирането на идентичност)* на членовете на етноса, *общото минало* и *териториална обусловеност* и пр.¹³

В **първа глава** е представена подробна картина на същността на протичащите етнодемографски процеси в световен мащаб, като е разкрита ролята на тези процеси при формирането на етническата карта на света.

Като устойчива динамична система етносът се характеризира не само с приемственост и непрекъснатост на развитието си, но и с процеси, свързани с неговото изменение във времето, означавани като **етнически процеси**¹⁴, харак-

¹¹ Славейков, П. Етногеография. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, с.24

¹² Бромлей, Ю. Очерки теории Этнуса...Цит. съч., с.232

¹³ Славейков, П. Етногеография...Цит. съч., с.25

¹⁴ Бромлей, Ю. Етнос и етнография. Превод от руски Д. Меламед. С.: Наука и изкуство, 1976, с.160

терни за всички страни по света. За нуждите на научното дирене са представени отделните категории основни етнически процеси според авторите по темата, които са: *разделителни, обединителни, етноеволюционни* и *етнотрансформационни*, както и свързаните с тях процеси на сепарация, сегрегация, консолидация, асимилация, интеграция, адаптация, акултурация и др. В контекста на представените изследвания се съгласяваме, че при етническите процеси винаги протича изменение на различните компоненти на етноса: отделни елементи на материалната и духовна култура, езика, социалната структура, самосъзнанието и пр.¹⁵

Посредством описаните процеси етническите общности по света в исторически план претърпяват пълни или частични метаморфози, следствие на което настъпват трайни промени при появата и изчезването на цели народи, племена, съюзи, цивилизации, общности или култури.¹⁶ Днес съвременната етническа картина на човечеството продължава да е разнообразна и динамична, като етническите процеси продължават да протичат в много части на света и да съпътстват развитието на съществуващите етноси, формирайки етническата картина на съвременните държави. В отделни части на планетата продължават процесите на асимилация, интеграция, консолидация, диференциация и пр., с които се свързва етническото разнообразие сред народите на редица държави по света.

Всяко изменение на етническата структура на страните по света е свързано със съвкупност от действия, произтичащи от влиянието на различни фактори: *демографски, социално-икономически, миграционни* и пр., които оказват съществено влияние върху протичащите в съвременния свят **демографски процеси**. Те от своя страна представляват съвкупност от събития, които отразяват във времето и пространството развитието на определени явления, пряко влияещи върху възпроизводството на населението, ръста и полово-възрастовата му структура. Към тях се отнасят раждания, смърт, бракове, миграция на населението и пр.¹⁷

В научното дирене е направен кратък очерк на обхвата на демографските процеси, като са представени основните характеристики на процесите на *естественото движение* (раждания, смъртност, брачност и разводи) и *механич-*

¹⁵ Славейков, П. Етногеография...Цит. съч., с.44

Също вж.: Казьмина, О., П. Пучков. Цит. съч., с.90

¹⁶ Славейков, П. Етногеография...Цит. съч., с.45-48

¹⁷ Тахиров, М. Етнодемография и...Цит. съч., с.264

ното (пространствено, териториално) движение на населението, каквото са миграционните процеси (входящата имиграция и изходящата емиграция). Разгледан е феноменът **миграция** през призмата на причините за възникването на отделните видове миграции – *постоянни, временни, вътрешни, външни, индивидуални, групови* и пр.

За нуждите на изследването е направен кратък анализ на актуалната картина за състоянието и числеността на човечеството, популацията на човешкия род, неговата етническа, социално-икономическа, възрастова, образователна, религиозна, трудова и пр., получена от проведени международни изследвания на различни части на света. Провеждането на изследвания за числеността и състоянието на населението в световен мащаб дават възможност на учените и изследователите да анализират и прогнозираят цялостното развитие на народите по света, междуетническите и междудържа̀вни отношения и да изработват подходящите схеми за тяхното контролиране и управление.

По данни на ООН, съвременната картина на света показва, че населението на Земята към 2015 г. е 7,3 млрд. жители, като прогнозите до 2100 г. са то да се увеличи до **около 11,2 млрд. души**.¹⁸ (виж табл.1)

Таблица 1

Регион на света	Популация на населението по света (в милиони жители)				
	2015 г.		2030 г.	2050 г.	2100 г.
Общо за света	7349		8501	9725	11 213
Африка	1186	16%	1679	2478	4387
Азия	4393	60%	4923	5267	4889
Европа	738	10%	734	707	646
Латинска Америка и Карибите	634	9%	721	784	721
Северна Америка	358	5%	396	433	500
Океания	39		47	57	71

Източник: United Nations, *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables...*(p.1)

¹⁸ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*. Working Paper № ESA/P/WP.241, p.1 // https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf - посетено на 14.02.2017 г.

От друга страна, на фона на увеличаващото се в световен мащаб население (с 83 млн. души годишно) данните за България никак не са оптимистични, като след 2015 г., когато населението на страната е около 7,150 млн. жители, през следващите години се прогнозира неговото драстично намаление и към 2100 г. се очаква то да наброява **около 3,41 млн. души**.¹⁹

Чрез представения очерк и анализ на *демографските процеси* в съвременния свят се съгласяваме с изследователите по темата, че тези процеси водят до количествени и качествени изменения в състава на населението на съответните страни и намират отражение върху етническите му аспекти. От началото на съзнателното си съществуване светът е в непрекъснато движение, като хората от различните части на планетата участват активно в световните процеси. Това засяга техният бит и съществуване, като тези и други примери показват, че демографските процеси оказват съществена роля в динамиката на развитие на човешката цивилизация и я съпътстват неизменно в нейното историческо съществуване.

В **първа глава** са разгледани също теоретичните аспекти и характеристики на миграциите и е представена картината на съвременното развитие на миграционните процеси в Европа и тяхното отражение върху състоянието на демографската ситуация на континента.

В днешния динамичен свят, в развитието и формирането на съвременната световна етнодемографска картина, изследователите по темата придават особена роля на различните вътрешни и външни *миграционни процеси*. Миграционните процеси по своята същност са съпътствали човечеството още от древността и са сложен комплекс от явления и връзки, чрез които се формират съвременните държави и се изгражда днешният облик на човешката цивилизация. Представяйки изследванията на различни автори по темата, засягащи отделните аспекти на тези процеси, в научното дирене е разгледано подробно понятието **миграция**, посочени са причините за човешките миграции в световен мащаб, направена е подробна характеристика на видовете миграции и анализ на факторите, които им влияят. В хода на изследването е установено, че в процесите, съпътстващи съвременното развитие на човечеството, все по-актуален се явява проблемът за *външните миграции* и възникването на бежанска и миграционна криза, като от 2001 г. към момента милиони хора са избягали от продължителните вътрешни и международни конфликти и военните действия в

¹⁹ *Пак там*, р.2, р.18

различни региони и невралгични точки по света като Афганистан, Сирия, Ирак, Йемен, Пакистан, Сомалия, Либия, Южен Судан и други.

В контекста на изследваната тема в научното дирене е направен кратък очерк и анализ на явленията с най-голямо през последните години въздействие върху съвременната демографска картина на Европа. Особено внимание е обърнато на протичащите в международен план глобални процеси, свързани с военните конфликти и кризи в страните от Близкия Изток, Африка, Азия и пр., последствията от които са потоци бежанци и икономически имигранти към Западна и Централна Европа. Бежанската криза се превърна в основен фактор с нарастващо влияние върху протичането на миграционните процеси и етнодемографското развитие на Европа и света. В подкрепа на направените съждения в научното дирене са представени статистически данни на водещи световни организации (ООН, ФРОНТЕКС, ЕВРОСТАТ и др.) по отношение отчитането на броя на мигрантите през последните години в световен мащаб, страните на произход, приемащите страни и пр. Показано е също отражението на световните демографски процеси в различни сфери от социално-икономическото развитие на Европейския континент и е направена кратка характеристика на процесите, оказващи най-голямо влияние върху демографската карта на Европа през последните години, както и причините за тяхното възникване. Представените данни обхващат числеността на населението на съюза; броя на имигрантите и емигрантите в страните от ЕС; гражданите на трети страни; натурализацията и др. Безспорен е факта, че през изминалите години относителният икономически просперитет и политическа стабилност на съюза са основните фактори, оказали значителен притегателен ефект върху мигрантите.

В научното изследване са анализирани и процесите, свързани с продължителните военни и междуетнически конфликти в някои части от света като Азия, Африка, Сирия, Афганистан и пр., които далеч надхвърлят обхвата на вътрешнодържавните и териториални спорове и неуредици и които генерират разрушителни процеси, потоци от бежанци, хуманитарни, социални и политически кризи, и са заплаха за мира и сигурността на всяка страна и регион. В тази връзка са представени статистически данни на Върховния комисариат по бежанците на ООН (ВКБООН) за броя на бежанците в световен мащаб към края на 2015 г., страните на произход и страните, приели най-много бежанци.

За целите на дисертационния труд е направен кратък анализ на засиления миграционен натиск към границите на Евросъюза вследствие на бежанската вълна и са представени статистически данни за най-големите източници на бежанци към страните от Стария континент. Направената оценка на миграционните потоци показва, че голяма част от представящите се за бежанци са всъщност хора, търсещи по-добър живот в Европа, идващи от региони, в които няма война и не поради политическо преследване, а по чисто икономически съображения. По темата са представени статистически данни за броя на мигрантите (бежанци и икономически имигранти), влезли легално или нелегално в страни от Европейския континент; маршрутите им на придвижване; националността и страните на произход; броя на поисканите убежище и хуманитарен статут бежанци в страни от ЕС, в т.ч. и България (по данни на ДАБ при МС) и др. Според изследователите, в протичането на тези процеси страната ни остава встрани от основния маршрут на придвижване на бежанците, като поради различни обстоятелства нелегалната миграция през Република България в последните години е ограничена, като на този етап бежанската криза се отразява по-скоро в политически и психологически аспект върху българското общество и в сравнение с други страни от Южна и Югоизточна Европа, реалният натиск върху страната ни остава относително нисък.²⁰

Въпреки, че днес българското общество има своите страхове спрямо бежанците, те не са успели да преминат отвъд границите на ксенофобията и етническата омраза. Според мнозинството от населението бежанците се възприемат като заплаха за националната сигурност на страната поради трудностите в тяхната интеграция, страх от чуждата религия, етнос и култура, но най-вече поради факта, че страната ни е в тежко икономическо състояние. От друга страна преобладаващото мнение на българските граждани е, че търсенето на солидарно решение на проблема с бежанците трябва да е общо за всички страни от Европа, при възприемане на единен европейски подход. В бъдеще страната ни, като пълноправен член на ЕС и НАТО, при разглеждането на този въпрос на най-високо европейско и световно ниво и в защита на демократичните ценности, трябва да отстоява националните си интереси.²¹

²⁰ Кючуков, Л. Влияние на бежанската криза върху българското общество и българската политика: страхове, но не омраза. // *Анализ. Фондация „Фридрих Еберт“: Бюро България, април 2016 г., с.15* // <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/12571.pdf> - посетено на 09.03.2017 г.

²¹ *Пак там*, Цит. съч., с.15-16

В контекста на представеното изследване се съгласяваме, че еволюцията на съвременния свят днес е немислима без съществуването и развитието на *етносите, етническите групи и общности, народи и нации*, които са станали негова неотменима характеристика. През целия период на съществуване на човешката цивилизация етносът се е доказал като исторически устойчива структура, преминала през различни етапи на своето развитие. Ето защо въпросът за формирането на етносите и ценностите, които крият в себе си, винаги ще бъде актуален и допълван от съвременните изследователи, тъй като това е непрекъснато развиващ се феномен, свързан със съществуването на човечеството и в основата на бъдещото развитие на съвременните цивилизации.

Във втора глава „Развитие на етнодемографските процеси в контекста на националната сигурност“ последователно са представени няколко важни аспекти на изследването.

Първият важен аспект, разгледан във **втора глава**, е анализът на съвременната етнодемографска картина в Република България и факторите, които влияят върху нейното формиране. Разгледано е възникването и развитието на етносите в страната, като е проследено историческото формиране на етническата структура на българското население и са представени основни исторически аспекти от съществуването на етносите, изграждащи съвременната етническа структура на България. Посочени са основните фактори, имащи най-голямо влияние върху съвременния облик на населението на страната и неговата динамика.

При прегледа на историческото формиране на етническата структура на българското население са разгледани исторически данни и факти, представени от изследователи по темата, отнасящи се към епохата на първите заселвания по българските земи и формирането на първите етнически общности на обитаваните територии. Разгледани са основни моменти от развитието на българския етнос през последните десет века, като са отчетени някои основни вътрешни и външни фактори. През вековете тези фактори са дали своето трайно отражение върху процесите на развитие на българския етнос, като неговото съществуване е белязано с периоди на подем и упадък, до съвременното му оцеляване. Българските земи винаги са се намирали в регион, граничен за две световни религии – християнството и исляма. Миграционната динамика от перманентните преселения на народите, не е стихвала в нашите земи през различните исторически епохи. Някои от тези народи се заселват временно или

трайно на територията на България, което днес обяснява наличието на множество традиционни етнически и езикови малцинства и различни религиозни общности в страната. Историческото формиране на българската народност на Балканите е завършило до около X век, като за бързата консолидация на отделните етноси са допринесли общата държавност, налагането на християнската религия като официална, смесените бракове и пр.²²

Във връзка с изследваната тема и като съществен елемент от историческото развитие на етническите общности, в научното дирене подробно са разгледани основните характеристики на понятията *етнически* и *национални малцинства*, представени през призмата на международната и българската практика. Така в контекста на изследването се съгласяваме с изследователите по темата, че днешна България е еднонационална държава, продукт на една нация – българската национална общност. Съвременната българска нация е сегашната форма на организиране и изява на българския етнос, като началото на този процес е свързан с неговата трансформация през епохата на Българското възрождане, преминал през модернизацията на българското общество в социалистическата епоха и преживяващ настоящото си съществуване и развитие в съвременното демократично общество.²³

В съвременна България в исторически план са се формирали няколко *етнически общности*, които заедно формират **етническата структура на българското население**: българи, турци, роми, руснаци, каракачани, власи и аромъни (армъни), татари, арменци, гърци, евреи, гагаузи, помаци (българомохамедани) и други по-малобройни традиционни етнически малцинства (сърби, черкези, албанци, украинци, араби, поляци, вьетнамци, немци, чехи и др.).

Друг важен аспект, разгледан във **втора глава**, е етнодемографският облик на съвременното българско население и факторите, определящи неговата динамика. Практиката е показала, че състоянието на демографската картина на дадена страна може да се получи, ако бъде изследвано нейното население. Изследванията на населението на страните по света датират още от древността, като тогавашният интерес е бил насочен изцяло най-вече към неговата численост. Този процес е свързан с възникването на държавността, като в интерес на държавата е било събирането на демографски знания за нейното на-

²² Славейков, П. Етногеография...Цит. съч., с.61-74

²³ Минков, И. Етноси и глобализационни общности: Етничните общности на България – в националната епоха и в процесите на глобализация. С.: Тип-топ прес, 2011, с.33

селение, а получената информация се е ползвала при събирането на данъци и определянето броя на мъжете и числеността на армиите, с които владетелите са могли да разполагат по време на война.²⁴ Световната практика е показала, че най-точно изучаването на етническия състав на населението на дадена страна може да се извърши посредством **преброяванията на населението**. Те са утвърдени като основни източници на данни за разпределение на населението по етнически признаци. Други основни източници на такива данни също могат да бъдат административните източници, регистрите, сведения на отделни специализирани научноизследователски институти, други демографски и етнографски проучвания и пр. От основните източници най-важни остават *общите преброявания на населението* в съответната страна.²⁵ По отношение на практиката, възприета при преброяванията в повечето европейски страни България не прави изключение и етнодемографските признаци като „етническа, група, майчин език и вероизповедание”, традиционно са включвани в почти всички програми на проведените досега основни преброявания на населението в страната. Според изследователите по темата, в процесите на управление на държавата липсата на информация за етническия състав на населението крие опасност от вземането на неадекватни решения, които могат да засилят тенденцията социално-икономическите проблеми да придобият етнически нюанси. От друга страна липсата на статистически данни в тази посока може да създаде предпоставки за възникването на спекулации, което може да доведе до излишно междуетническо напрежение. За целта през десет години в страната се провеждат преброявания на населението, чрез които се установяват етнокултурният, езиковият и религиозният му състав. Преброяванията са нарочно организирани статистически наблюдения, чиято цел е да съберат информация за броя, структурата и състава на населението; броя и вида на домакинствата и семействата; сградния и жилищен фонд.²⁶ Определящо за съвременните насоки в демографското развитие на България имат показателите за възпроизводство и миграция и тези, свързани със структурните характеристики на населението – *демографски структури* (полово, възрастова и семейно-брачна); *социално-икономически структури* (образователна, социална, етническа, религиозна, лингвистична и пр.) и *селищни структури* (териториал-

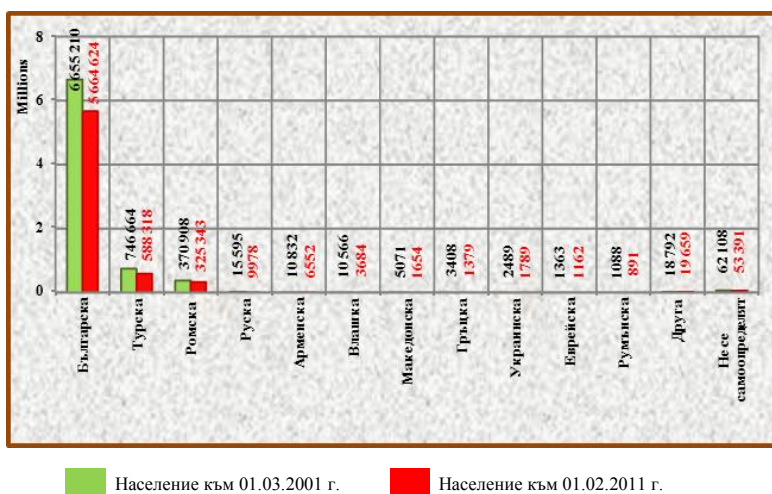
²⁴ Трайков, Т. Съвременното демографско развитие на България. // Годишник на Славянското дружество в България – „Славянски глас”, София, 2011, кн.2, с.117-124

²⁵ Илиева, Н. Ромите в България. Брой и локализация от Освобождението (1878 г.) до началото на XXI век. С.: Национален институт по геофизика, геодезия и география – БАН, 2013, с.33

²⁶ Тахиров, М. Етнодемография и...Цит. съч., с.13-14

ното разпределение на населението в селищата), като за процеса на възпроизводство на населението на България най-голямо значение имат демографските структури.²⁷

За целите на научното дирене са ползвани данните, изведени от последните две **основни преброявания** на населението на Република България през 2001 г. и 2011 г., които дават основната представа за съществуващата етнодемографска картина в страната. (виж граф.1). Също така са ползвани и ежегодните регулярни статистически данни относно броя и структурата на населението, естественят прираст (раждаемост, смъртност), брачност, разводимост, възраст, външна и вътрешна миграция и пр. през последните три години (2014 – 2016 г.), като тези данни дават информация за съществуващата актуална демографска картина на населението и протичащите през съответната година демографски процеси в страната.



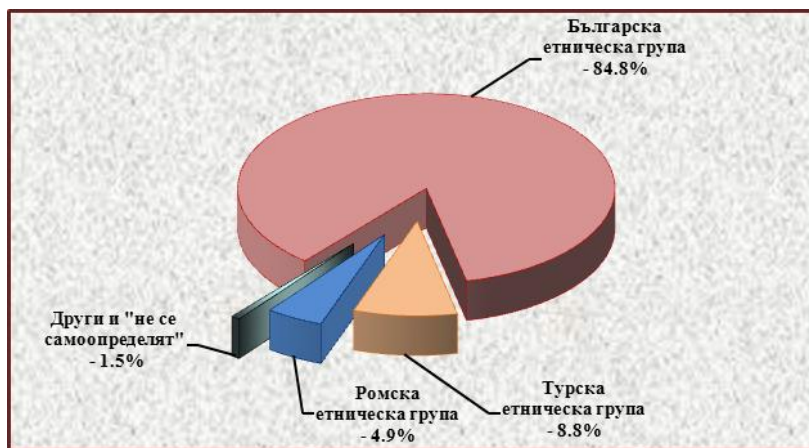
Графика 1 – Сравнителна графика на населението на Република България според етническата група по данните от основните преброявания през 2001 г. и 2011 г.²⁸

²⁷ Трайков, Т. Цит. съч., с.118-119

²⁸ Кръстева, К., Н. Кърлежова, К. Благоева и др. Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2011 г. // Том 1. Население, Кн.2. Демографски и социални характеристики // Издание на НСИ, С.: Изд. „БУЛГЕД“ ООД, 2012, с.30-31 // http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/spp/fulltext.asp?content=/FullT/FullOpen/P_22_2011_T1_KN2.pdf – посетено на 16.06.2017 г.

Също вж.: НСИ [официален сайт] // Окончателни резултати от преброяване 2001 // Раздел: Население към 01.03.2001 г. по области и етническа група//<http://www.nsi.bg/Census/Ethnos.htm> - посетено на 16.03.2017 г.

За нуждите на научното дирене са направени сравнения на представените статистически данни от двете преброявания на населението на Република България и са изведени някои тенденции, свързани с числеността на етническите групи в страната и съпътстващите ги етнодемографски процеси, чрез които се формира съвременната етническа картина на България. От направеното сравнение на данните е видно, че за посочения 10-годишен период се отчита **намаление в числеността на хората при всички етнически групи** (с изключение на графа „друга“). Установилите се демографски тенденции и засилената емиграция през последните десетилетия се отразяват върху броя на населението, като в годините между двете преброявания не настъпват съществени изменения в общата етническа структура на страната. Според данните от преброяването на населението, към 01.02.2011 г. българската етническа група остава доминираща в етническата структура на страната, следвана традиционно от турската етническа група и третата по численост ромска етническа група. (виж граф.2)



Графика 2 – Дялово разпределение на етническите групи в етническата структура на населението на Република България към 01.02.2011 г.²⁹

²⁹ Кръстева, К., Н. Кърлежова, К. Благоева и др. Цит. съч., с.30-31

За нуждите на дисертационния труд също така е направен анализ на данните от преброяването към 01.02.2011 г. по отношение на: *териториално разпределение на етническите групи в страната; майчин език; религиозна принадлежност и гражданство.*

Изучавайки етническата картина на населението на страната основно внимание е отделено на факторите, които обуславят общата демографска ситуация в България. Най-голямо влияние върху измененията в броя и структурите на населението оказват *териториалните промени, вътрешната и външна миграция и естественото движение на хората.* Днес териториалните промени не са от съществено значение, тъй като са приключили през първите десетилетия на XX век след поредицата войни и след окончателното формиране на българската територия и държавни граници. По-съществено влияние върху броя на населението оказват неговото естествено движение (раждания и умирация) и външномиграционните процеси.³⁰

Съществено влияние върху броя и структурите на населението на страната оказват **вътрешните и външни миграции**. От направения анализ е установено, че в тях участват представители на всички етнически групи. Във *вътрешен план* се запазва тенденцията от последните години за положителен (София-град, Бургас, Варна, Пловдив) и отрицателен (Смолян, Видин, Враца) механичен прираст на населението на няколко определени области на страната, както и факта, че България се е утвърдила като силно урбанизирана страна.³¹ При *външните миграции* през последните години са се наложили някои предпочитани от българските емигранти дестинации като САЩ, Канада, Германия, Обединеното кралство, Испания, Италия, Франция и пр. Данните от последните години показват, че емиграцията на българското население е преобладаваща пред имиграцията (за периода 04.12.1985 г. – 01.02.2011 г. в резултат на външна миграция общата загубата в числеността на постоянното население на страната се оценява на близо 855 хил. души).³² Процесите на демократизация в България от началото на прехода до днес доведоха и до големи мащабни емиграционни вълни на населението. По отношение на вън-

³⁰ Костова, М., К. Кръстева, Ем. Белева и др. Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2011 г. // Том 1. Население, Кн.1. Население по области, общини и населени места // Издание на НСИ, С.: Изд. „БУЛГЕД“ ООД, 2012, с.15 // http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/spp/fulltext.asp?content=/FullT/FullOpen/P_22_2011_T1_KN1.pdf - посетено на 16.06.2017 г.

³¹ Якимова, Е., Н. Кърлежова, Д. Попчева и др. Население и демографски процеси 2016 // Справочник НСИ, София, 2017, с.20-21, с.31 // <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/DMGR2016.pdf> - посетено на 17.11.2017 г.

³² *Пак там*, Цит. съч., с.32-33

Също вж.: Кръстева, К., Н. Кърлежова, К. Благоева и др. Цит. съч., с.20

шните миграции (според източници на ООН) към 2015 г. броят на българските емигранти, трайно установили се да живеят извън пределите на родината е **около 1,176 млн. души**, разпръснати в различни страни и континенти по света. Сред страните от ЕС по броя на емигриралите граждани, живеещи в други страни по света, България заема девето място.³³

В направеното изследване е отделено специално внимание на взаимодействието между демографските процеси и социално-икономическото развитие на страната. Във връзка с това *емиграцията* на трудоспособното българско население се разглежда като един от основните проблеми, който все повече започва да вълнува обществото, представителите на браншовите организации, бизнеса и политическия елит в страната. Съвременните тенденции в развитието на бизнеса поставят демографския фактор във фокуса не само на търсенето, но и на предлагането (като фактор за формиране на заетостта), като наличието на високообразовани, квалифицирани и незаети трудови ресурси, става основният елемент за стимулиране на имиграцията на работна ръка в даден регион.³⁴ От друга страна, основният мотив за емигрирането се свързва с намирането на работа и по-високи доходи зад граница. Емиграцията допринася за намаляване на населението и трайно изтощава трудовете ресурси на страната, като според изследователите по темата в обозримо бъдеще няма реални шансове този основен фактор, мотивиращ емиграцията в България, да отпадне.³⁵

Факторът, за който през последните години може със сигурност да се твърди, че е от най-съществено значение за състоянието и формирането на демографската картина на страната, е **депопулацията (общото намаляване) числеността на населението** на Република България, което през последните двадесет години запазва устойчива *отрицателна тенденция* (за периода 1986 г. – 2011 г. населението на страната е намаляло с около 1,584 млн. души).³⁶

³³ Виж: United Nations, *Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin...*Table of Contents, Table № 16

Също вж.: Интернет страница Metrocosm.com // Home. Immigration – Which EU Country has the most citizens living abroad?, July 2, 2016 // <http://metrocosm.com/eu-diaspora-map/> - посетено на 16.06.2017 г.

³⁴ Найденов, Кл., М. Иванов. Управление на демографския риск в Р България – тенденции и перспективи. // Годишник на Минно-геоложкия университет „Св. Иван Рилски“, Том 59, Св. IV, Хуманитарни и стопански науки, София, 2016, с.48-51 // http://regional-development.eu/wp-content/uploads/2016/08/9-Naydenov_Ivanov.pdf - посетено на 10.10.2017 г.

³⁵ Белева, И., В. Йоцов, И. Василева и др. Годишен доклад 2016 – Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания. Тема на фокус: „Аграрният сектор като фактор за икономическото развитие на България“. С.: Горекс Прес, 2016, с.112-114 // https://www.iki.bas.bg/files/Doklad_2016_0.pdf - посетено на 16.06.2017 г.

³⁶ Костова, М., К. Кръстева, Ем. Белева и др. Цит. съч., с.15-16

През 2001 г. общото население на страната от 7 928 901 души е стигнало до 7 364 570 души през 2011 г., което е намаление с 564 331 души (или 7.1%), при средногодишен темп на намаление от 0.7%. Това е трети случай в демографската история на България, при който е регистрирано намаление на населението в периода между две последователни преброявания, като две трети от намалението се дължи на *отрицателен естествен прираст*, а една трета на *външната миграция*.³⁷

Подробно е анализирана още една съществена тенденция – непрекъснатото **застаряване на населението** на страната, който процес е характерен и за по-голямата част от страните в Европа. Застаряването на населението води до промени върху разпределението му по трудоспособност и до повишаване на средната възраст, която в последните години непрекъснато нараства.

Така в резултат на изведените статистически данни и направеният анализ се оформят следните тенденции:

- българският етнос е *основният* в демографската структура на българското население, като в Република България трайно присъстват и няколко основни, исторически обособени етнически общности;
- в резултат на протичащите демографски процеси през последните години *не са настъпили съществени изменения* в етническата структура на населението, като доминираща остава българската етническа група, следвана от турската и ромската;
- протичащите *вътрешни миграционни процеси* на населението не са оказали съществено влияние върху неговата обща численост, а такова влияние са оказали *външните емиграционни процеси*;
- запазва се тенденцията *за намаляване на естествения прираст и депопулация* на населението на страната;
- запазва се тенденцията *за застаряване на населението* на страната, който процес е характерен и за по-голямата част от страните в Европа;
- *емиграцията* на трудоспособното българско население допринася за намаляването общо на населението на страната като цяло и трайно изтощава трудовите ѝ ресурси.

Завършвайки разглеждането на етническия състав на населението в страната и неговото териториално разпределение се съгласяваме, че демограф-

³⁷ Кръстева, К., Н. Кърлежова, К. Благоева и др. Цит. съч., с.16-17, с.19-20

ското наследство и развитието на нашия народ не поставят под съмнение факта, че Република България е страна, чийто облик се определя от българската етническа общност и няколко основни исторически обособени етнически групи, като спойката между представителите на отделните етноси е видна в редица общини и населени места със смесено население.³⁸

Във връзка с предмета и целите на дисертационното изследване съществена част от анализа във **втора глава** е разглеждането на националната сигурност като ключов елемент за реализиране политиките на държавата. Разгледани са основните понятия и отделните аспекти на сигурността на държавата – петте нива на сигурността и характеристиките на международната и национална сигурност. Представени са основните параметри на националната сигурност и изграждащите я елементи, и е разкрита ролята на системата за национална сигурност (СНС). Анализирани са същността на националната сигурност на Република България и основните моменти от стратегията за национална сигурност на страната. Представена е структурата на Системата за защита на националната сигурност на страната (СЗНС) и е направена кратка анотация на държавните органи и структури и техните основни функции, отговорности и взаимодействие при защитата на сигурността и обществения ред в държавата.

Идеята за опазване на обществото и държавата, нейната територия и законови интереси, са били винаги в основата на държавната политика. Терминът *сигурност* е един от най-често употребяваните в съвременната терминология. Понятието „сигурност“ се среща в различни измерения, но във всички случаи се отнася към обществото и отделния човек. Тя може да се обвърже с всеки аспект на международните отношения, а така също и с различните слоеве на вътрешната политика.³⁹ В контекста на съвременното научно разбиране за сигурността тя вече не се интерпретира само със способността на държавата за отбрана или като състояние, присъщо само на държавата, при което липсват опасности и пр.⁴⁰, а в днешния глобален свят сигурността обхваща много по-широки граници.

За нуждите на научното изследване същността на разглежданото понятие е представена чрез кратък анализ на различните класификации на отделните

³⁸ Виж: Етнически състав на населението на България. Методологически постановки при установяване на етнически състав // <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1039432230349> - посетено на 16.03.2017 г.

³⁹ Казаков, К. Управление на системата за защита на националната сигурност. С.: Софттрейд, 2016, с.9

⁴⁰ Мичев, Ст. Философия на сигурността /хуманност и насилие/. С.: Софттрейд, 2015, с.72

аспекти на сигурността според изследователите по темата. Така сигурността се класифицира на: *абсолютна и защитена безопасност, относителна и трансформационна сигурност*; също: *политическа, военна, разузнавателна, отбранително-индустриална, гражданска, икономическа, финансова, социална, демографска, информационна, етническа, религиозна, екологическа* и пр.; разделя се на: *външна и вътрешна, мека и твърда* и пр.⁴¹

Сигурността има своите **пет нива**, а според обхвата си може да се разглежда на *национална и международна*. Първите три нива на сигурността – на индивида, групата от индивиди и държавата определят **националната сигурност (НСиг)**, а нивата – на държавата, общността от държави и на света, определят **международната сигурност (МСиг)**.⁴² (виж фиг.1)



Източник: Слатински, Н. Сигурността: същност, смисъл и съдържание. (с.237)

Фигура 1 – Схематично представяне на Петте нива на сигурността (Вертикален разрез на сигурността)

Представяйки широкия спектър на основните характеристиките на понятието „сигурност” се съгласяваме с изследователите по темата, че сигурността може да се приеме като сложна система, която чрез различни способности и средства гарантира защитата на основните права, свободи и жизнени интереси на личността и обществото от всякакви вътрешни и външни рискове и

⁴¹ Слатински, Н. Сигурността: същност, смисъл и съдържание. С.: Военно издателство, 2011, с.116-119, с.231-235 // <http://nslatinski.org/?q=bg/node/365> - посетено на 21.01.2017 г.

⁴² Пак там, Цит. съч., с.236

заплахи, с което се осигурява развитието и прогресът на цялата държава.

Разкриването на същността и ролята на *Системата за национална сигурност* (СНС) на държавата е постигнато чрез разглеждане на релевантните към темата понятия, като *национална сигурност* и свързаните с нея главни елементи – *национални ценности и интереси, личност, социална група, общество и държава*. В тази връзка най-общо изследователите по темата се обединяват около представянето на *националната сигурност* като динамично състояние, при което за държавата и обществото не съществува пряка опасност от въоръжена агресия, политически диктат или икономическа принуда и ако все пак се появят такива опасности, то тя ще бъде надеждно защитена. Всяка държава определя националната си сигурност според международния си статут, политически и икономически суверенитет, специфичните си национални ценности и интереси и пр. Националната сигурност е система, която се формира под въздействието на множество фактори: географски, икономически, социално-политически, военно-политически, демографски, етнически, религиозни и пр., като нейните главни елементи са *личността, социалната група, обществото и държавата*.⁴³ Съгласно правната рамка на Република България, националната сигурност е динамично състояние на обществото и държавата, при което са защитени териториалната цялост, суверенитетът и конституционно установеният ред на страната, когато са гарантирани демократичното функциониране на институциите и основните права и свободи на гражданите, в резултат на което нацията запазва и увеличава своето благосъстояние и се развива, както и когато страната успешно защитава националните си интереси и реализира националните си приоритети.⁴⁴

В основата на изградената СНС на страната е *Стратегията за национална сигурност на Република България*. Тя очертава едно по-широко разбиране за националната сигурност, като извежда на предно място сигурността на гражданина, обществените и икономическите аспекти, без да подценява измеренията, свързани с отбраната, външната политика, разузнаването, охраната на обществения ред и защитата на законността. Стратегията посочва националните интереси, необходимите условия и предпоставки за тяхното реализиране чрез неутрализиране на рисковете и запла-

⁴³ Казаков, К. Цит. съч, с.14-16

Също вж.: Концепция за националната сигурност на Република България, приета с Решение на 38-то НС от 16.04.1998 г., обн. ДВ, бр.46 от 22.04.1998 г.

⁴⁴ Чл.2 от Закона за управление и функциониране на Системата за защита на националната сигурност (УФСЗНС), в сила 01.11.2015 г., обн. ДВ, бр.61 от 11.08.2015 г.

хите за страната и нейните граждани. Прилагането на стратегията създава условия за защита на националните интереси и ценности и за постигане на националните цели и приоритети.⁴⁵

Удовлетворяването на основната човешка потребност от осигуряване на сигурност е в основата за създаването на СНС, която да гарантира сигурността на гражданите и да осигури защитата и интересите на обществото, териториалната цялост и суверенитета на държавата. Тя обхваща всички сфери на човешката дейност – политическа, икономическа, социална, духовна, военна и пр.⁴⁶ Според изследователите по темата, сигурността на държавата се възприема като по-комплексно понятие, което е видно от неговото представяне като четири вложени един в друг кръга с изместен (несъвпадащ) център посредством т.нар. „*хоризонтален разрез*“⁴⁷: (виж фиг.2)



Източник: Слатински, Н. Сигурността: същност, смисъл и съдържание. (с.119)

Фигура 2 – Схема на националната сигурност на Република България
(Хоризонтален разрез на сигурността)

⁴⁵ Стратегия за национална сигурност на Република България до 2020 г., приета с Решение на Народното събрание от 08.03.2011 г.

⁴⁶ Семерджиев, Цв., Н. Митев. Информационна сигурност. С.: Софттрейд, 2015, с.14-15

⁴⁷ Слатински, Н. Сигурността: същност, смисъл и...Цит. съч., с.119

Друг съществен елемент от функцията на държавата в контекста на националната ѝ сигурност е формирането на *Системата за защита на национална сигурност* (СЗНС), която не е механичен сбор от структури, норми и хора, а сложна организация, с много силни взаимни връзки, координация и управление. Основно изискване към СЗНС е тя да съхрани при всички обстоятелства способността си да действа самостоятелно и да реагира адекватно винаги, когато националната сигурност е застрашена. Република България е изградила СЗНС, която има за цел постигане на съвременна управляемост на усилията на държавните институции, местната власт, стопанските субекти, гражданите и техните организации за гарантиране принципите на демокрацията и устойчивото икономическо развитие и просперитет на страната.⁴⁸ СЗНС на Република България се състои от държавни органи и структури, които осъществяват дипломатическа, отбранителна, разузнавателна, контрразузнавателна, оперативно-издирвателна, правоохранителна и охранителна дейност и които са представени в Съвета по сигурността към МС (МО, МВР, МВнР, МФ, ДАНС, ДАР, НСО), които при защита на националната сигурност си взаимодействат и координират действията, а в редица случаи си сътрудничат с други държавни органи и организации, с органите на местното самоуправление, с юридически лица и граждани и със сродни институции в други държави и международни организации.⁴⁹

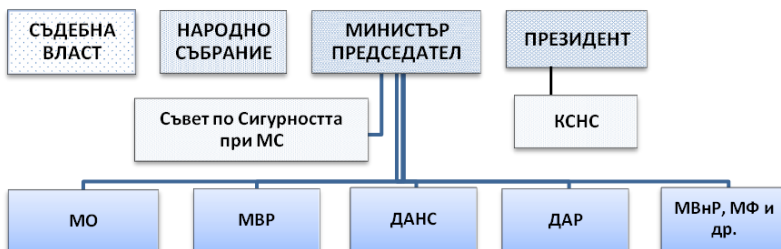
Едни от *основните принципи* на управлението на СЗНС е, че тя е построена и функционира в съответствие с Конституцията, законите на страната и международните договори, при спазване на политически неутралитет и отразява политическата воля на обществото да бъдат гарантирани и защитени суверенитета, независимостта и териториалната цялост на държавата и основните права и свободи на гражданите. СЗНС има за цел да поддържа в оптимално състояние националната сигурност на страната, да повишава управляемостта на държавните органи при активно включване на гражданите и техните организации и да функционира ефективно за реализиране на стратегията за национална сигурност. Сигурността на гражданина е основен критерий за нейната ефективност и зависи от взаимното доверие и сътрудничество между държавните институции, частния сектор, неправителствените организации и гражданите, страните-партньори и пр. Систе-

⁴⁸ Пак там, с.227-228

⁴⁹ Казаков, К. Цит. съч., с.20-24

Също вж.: Закон за УФСЗНС, в сила от 01.11.2015 г.

мата от органи, осъществяващи функции по националната сигурност, трябва да бъде балансирана, децентрализирана и координирана, като принципът за разделение на властите изключва монопол и концентрация на власт. Върху структурите за сигурност се осъществява постоянен контрол за използване на възможностите им в съответствие със законите на страната при зачитане правата и свободите на гражданите.⁵⁰ (виж фиг.3)



Източник: Казаков, К. Управление на системата за защита на националната сигурност. (с.29)

Фигура 3 – Структура на СЗНС на Република България

За по-пълното представяне на функционирането на СЗНС на Република България, в научното изследване също така е направен кратък очерк и на друг важен според изследователите по темата елемент от нейната организация, каквито се явяват провежданите от държавата *секторни политики*, тъй като постигането на сигурността на отделния гражданин, обществото и държавата като цяло е немислимо без тяхното реализиране. Най-важната от тях остава политиката в т.нар „**сектор за сигурност**“, като за нейното провеждане основна роля имат силовите структури на държавата – армия, полиция, разузнавателни, контраразузнавателни служби и др., и начина, по който те участват при защитата на националната сигурност на страната.

Като важен аспект на изследването по темата е представената във **втора глава** концептуална рамка на рисковете и заплахите за националната сигурност на Република България. За нуждите на изследването е направена категоризация,

⁵⁰ Казаков, К. Цит. съч., с.23-29

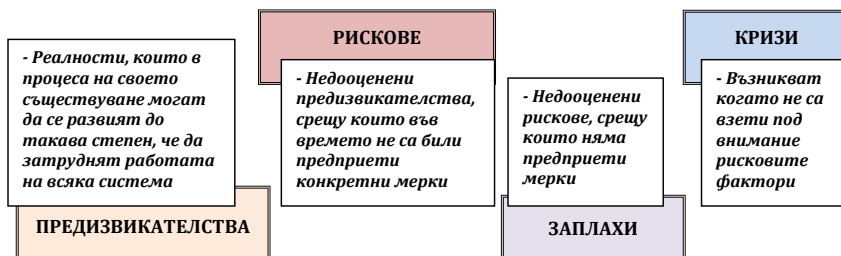
Също вж.: Закон за УФСЗНС, в сила от 01.11.2015 г.

Също вж.: Стратегия за националната сигурност на Република България.

измерение и редукция на рисковете за сигурността на страната, последователно са анализирани демографските проблеми, състояние и перспективи в развитието на етнодемографската картина и са представени демографските характеристики и етнодемографски аспекти на рисковете за националната сигурност на Република България.

Съвременните политики за национална сигурност имат за цел да осигурят стабилност на държавните институции, техния капацитет за функциониране и избягване на значителен обществен срив и безпорядък. Те са пряко насочени към управление на рисковете за сигурността на държавата. Днешните политики по национална сигурност се нуждаят от концептуална база, която да дава рамка на всяка конкретна политика и стратегия. В тази връзка и концептуализацията на националната сигурност трябва силно да се индивидуализира и да визира в максимален обем особеностите на България. Страната ни трябва да обърне политиките си за сигурност навътре, тъй като именно вътрешното състояние на държавата е полето с най-много рискови фактори.⁵¹

Непрекъснатото развитие на света и страните в него водят до увеличаване на рисковете, които сами по себе си могат да се определят като междинен етап на развитие на един взаимосвързан и последователен процес, който води след себе си непредвидими последици, имащи най-често деструктивен характер. Изследователи по темата определят четири етапа, в които **РИСКЪТ** заема междинно място: *предизвикателства, рискове, заплахи и кризи*.⁵² (виж фиг.4)



Източник: Тутунаров, Хр. Етнически общности и национална сигурност в България. (с.153-154)

Фигура 4 – Етапи на процесите, оказващи влияние върху националната сигурност

⁵¹ Попов, Ст., Г. Ганев, Ю. Попов и др. Националната сигурност на България: Рискове до 2020-2025 година. // Сборник. Фондация РискМонитор. София, 2013, №29, с.7 // https://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Reports/RM-29-Security_Risks_bg.pdf - посетено на 15.09.2017 г.

⁵² Тутунаров, Хр. Етнически общности и национална сигурност в България. С.: Изток-Запад, 2015, с.153

Посочените етапи в СНС са *вътрешнодържавни* и *външнодържавни* или *международни*. Те също така могат да бъдат: политически; законодателни; изпълнителни; съдебни; нарастваща престъпност; икономическа нестабилност и корупция; социална изостаналост и класовост; културни и религиозни влияния; демографски процеси и етническо напрежение; техническо и образователно изоставане; киберпрестъпления и тероризъм; здравеопазване; миграционни процеси и бежански вълни; международна политическа изолираност и пр.⁵³

В научното дирене са представени различните определения, дадени от изследователите по темата на свързаните с изследвания проблем понятия като: *предизвикателства, рискове, заплахи, кризи, опасности, последици, източници на рискове, рискови фактори* и др. Принос в тази посока имат авторите Р. Гюров, В. Лазаров, Ю. Търкаланов, Ю. Георгиев, Ст. Мичев, Хр. Тутунаров и др. Схематично е показано класифицирането и условното разделение на рисковете в няколко групи (в 10 групи според автора Ю. Георгиев⁵⁴).

От представените изследвания на авторите по темата се съгласяваме, че всеки един от описаните процеси има своето важно място при отчитането на въздействието им върху сигурността на държавата. В различни етапи от социално-икономическото и политическо развитие едно от тях или съвкупност от няколко, биха оказвали в една или друга степен повече или по-малко влияние върху сигурността на страната. В подкрепа на представените изследвания са посочени и характерни примери за въздействието върху сигурността на страната на един или комбинацията от няколко от посочените процеси, като също са посочени и част от последиците, които биха настъпили следствие на тяхното реализиране – напр. икономическа нестабилност, корупция, недостатъци в социалната политика, забавени темпове на възпроизводство на основния етнос в страната и повишен темп на възпроизводство на останалите етнически групи (при демографските процеси), етническо напрежение, етнически и социални конфликти и др.⁵⁵

⁵³ *Пак там*, Цит. съч., с.155-156

⁵⁴ Георгиев, Ю. Управление на риска в сигурността. С.: Изток-Запад, 2015, с.60-69

⁵⁵ Тутунаров, Хр. Цит. съч., с.158-160

Също вж.: Кашъмов, Ал., В. Методиев, Г. Ганев и др. Границите на секретността: регулация и контрол на сектора за сигурност. // Сборник. Фондация РискМонитор. София, 2015, №37, с.35 // http://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Reports/RM-37-Security_sector.pdf - посетено 14.09.2017 г.

Също вж.: Попов, Ст., Г. Ганев, Ю. Попов и др. Цит. съч., с.30-34, с.44

Също вж.: Тишков, В., Ю. Шабаев. Етнополитология: политическите функции етничности. М.: МГУ, 2011, с.187-193, с.197-200 // http://static.iea.ras.ru/books/Tishkov_etnopolitologiya.pdf - посетено на 18.03.2017 г.

Съществено място в научното изследване е отредено на връзката между демографските процеси и сигурността. Динамиката в ръста на населението на Земята остава един от най-значимите проблеми в съвременното развитие на човешката популация, поради което демографските показатели като численост на хората, възрастова структура, етнически състав, географско разпределение, миграции и пр. трябва внимателно да се следят, изучават и обобщават. Те представят не само настоящата картина на света, но и перспективите в развитието на човечеството и дават възможност съевременно да се оценят рисковете и заплахите за сигурността на бъдещето.⁵⁶

В тази част на дисертационния труд са представени изследванията на авторите по темата, свързани с протичането на демографските процеси, съпътстващите ги демографски показатели и техните изменения. Представена е т.нар. *демографска ситуация* и свързаните с нея понятия: демографски взрив, демографска криза и демографска стагнация. Изследователите по темата отделят голямо внимание на въпросите, свързани с демографското състояние на населението на дадена страна, тъй като то се явява съществен аспект на националната политика на държавата. Неговото нараснало значение се обуславя от множество фактори, които влияят положително или отрицателно върху етнодемографската структура на населението, а свързаните с етническите общности изследвания на проблемите отговарят на въпроса за периодизацията на демографските преходи и за участието им в съвременния възпроизводствен процес в съответната страна. Когато възпроизводството в дадена държава се усложнява, етнокултурната и религиозната структура на населението започват да създават проблеми на нейната национална сигурност.⁵⁷

При изследването на проблема се представят доказателства, че от средата на 90-те години на XX век в България се наблюдава влошаване на всички демографски показатели на населението на страната. Това от своя страна води до появата на риск, който по своите мащаби на негативно въздействие днес се обозначава и като *демографска криза* или също *срив, катастрофа*. Демографската катастрофа носи отпечатъка и е продължение на демографската криза от предходен период, свързан с урбанизацията на страната, но също така и с провеждането на не дотам навременни и адекватни държавни политики.

⁵⁶ Бежарова, Н. Демография и сигурност. С.: Военно издателство, 2004, с.17

⁵⁷ Виж: Тахир, М. Национални интереси и демографски аспекти на сигурността. // Списание „Сигурност“, 2015, бр.3 // <http://securitymagazine.com/natsionalnite-interesi-i-demografski-aspekti-na-sigurnostita/> - посетено на 21.09.2017 г.

Важната особеност на демографската криза е, че тя засяга преди всичко държавно-образуващия етнос – българския етнос, докато сред останалите по-големи етнически общности в страната (ромския и турския) се наблюдава обратното – или определена стабилност или даже високо равнище на възпроизводство. Някои автори по темата сравняват настоящото състояние на държавата с апокалиптична картина, като с право определят катастрофалната демографска тенденция в България като „етнодемографска катастрофа“ на българския етнос.⁵⁸ Същевременно този процес вписва страната ни в общата тенденция на демографски спад, характерен за цяла Европа.

Друг основен момент в научното изследване е представянето на основните демографски характеристики и етнодемографски аспекти на рисковете за националната сигурност на Република България. Според изследователите по темата съществено място при изследване на рисковете и заплахите, свързани с националната сигурност на страната има *демографската сигурност*. Тя може би е най-важният елемент на националната сигурност, тъй като е свързана със „субекта“ на нацията – хората, населяващи държавата. Каквото е състоянието на демографската сигурност, такова в решаваща степен ще бъде и състоянието и на националната ѝ сигурност. Демографската сигурност може да се разглежда като такова състояние на обществото, при което то е в състояние да акумулира необходимата за запазването на нацията възпроизводствена сила на населението, осигуряваща запазването и развитието на националния интегритет и националната идентичност на населяващите държавата граждани и общности. Задълбочаващата се демографска криза застрашава най-пряко демографската сигурност на страната, тъй като атакува основите на съществуването на българската нация.⁵⁹

⁵⁸ Интернет страница Pogled.info // Нако Стефанов. Рисковете за националната сигурност на България. Публ. на 05.05.2016 г. // <http://pogled.info/avtorski/Nako-Stefanov/riskovete-za-natsionalnata-sigurnost-na-balgariya.73589> – посетено 18.01.2017 г.

Също вж.: Интернет страница Ptk.bg // Информационна агенция ПИК: Намаляваме със 171 души на ден: България ежедневно намалява със 171 души – това е разликата между новородените и починалите, заяви пред ПИК доц. д-р Н. Беярова. // България днес. // Автор В. Веселинова, публ. 16.11.2012 г. // <http://ptk.bg/намаляваме-с-171-души-на-ден-news14660.html> – посетено на 26.09.2017 г.

Също вж.: Интернет страница News359.bg // Трендафил Митев – Ние се топим като държава, изчезваме като нация с всеки изминал ден. Публ. 04.01.2013 г. // <http://www.news359.bg/2013/01/04/trendafil-mitev-nie-se-topim-kato-darzhava/> – посетено на 26.09.2017 г.

Също вж.: Мирчев, М. Демографската ситуация и отговорността на политиките. // Списание „Понеделник“, 2006, бр.5/6, с.95-116 // http://assa-m.com/ppechat_st33.php – посетено 28.09.2017 г.

Също вж.: Мирчев, М. Социална динамика и цивилизационно разслояване. Възпроизводство на населението, човешкия капитал и трудовите ресурси в България. // Шеста глава: Кризата и рискът от катастрофа. // С.: Изд. М-8-М, 2009, с.151-175 // http://www.assa-m.com/kniga_pdf/Socialna_dinamika_6_glava.pdf – посетено на 28.09.2017 г.

⁵⁹ *Виж*: Манов, Б. Демографската криза и националната сигурност на България. // Сп. „Геополитика“, 01.12.2015, бр.5 // <https://geopolitica.eu/2015/broi5-2015> – посетено на 21.09.2017 г.

Също вж.: Тахиров, М. Етнодемография и...Цит. съч., с.265

На базата на изводите от анализа на средата за сигурност през последните години са изведени основните рискове за страната във вътрешен и външен аспект – маргинализиране на групи от населението на етнически признак, тероризъм, прояви на ксенофобия, етнически и религиозни конфликти, рискове от проникване на международна организирана престъпност и пр., проникване на лица, съпричастни към терористична или екстремистка дейност и др.⁶⁰ Разгледани са и въпросите, свързани с държавната политика по отношение на *интеграцията на етническите общности* в гражданското общество като важен фактор за гарантиране на сигурността и стабилността на страната и при решаване на наслоени във времето и с годините етнически проблеми.⁶¹

Една от основните тези, които се защитават в дисертационния труд е, че рисковете за националната сигурност на държавите непрекъснато взаимно се усилват, натрупват, наслагват, комбинират и пр., като при тези взаимодействия се проявява най-силно тяхната способност да станат риск за установения конституционен ред. Управлението на риска в националната сигурност трябва да бъде задълбочен и непрекъсващ общодържавен, вътрешно и между институционално интегриран и координиран управленски процес, като основните акценти бъдат насочени върху идентифицирането, ранното предупреждение, сигнализирането, оценяването, реакцията и мониторинг на предизвикателствата, рисковете и заплахите за сигурността на обществото, неговите граждани и държавата като цяло.⁶²

Във **втора глава** е анализиран и *Българският етнически модел* (БЕМ) и мястото му в националната сигурност на Република България. Разгледано е историческото формиране и националните измерения на модела, както и основните предизвикателства пред неговото съществуване. Изследвано е влиянието на БЕМ върху сигурността на страната и са разгледани доказателствата, че той зависи от силата на държавните институции и способността им да поддържат обществения ред, сигурността и спазване на държавното законодателство.

За целите на научното изследване и за по-точното представяне същността на изследвания проблем, подробно са разгледани свързаните с темата понятия

⁶⁰ МВР [официален сайт] // Анализ на средата за сигурност и състоянието на МВР през 2013 г., публ. януари 2014 г., с.2-8 // <https://www.mvr.bg/press/%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B4/%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BB/analiz> – посетено на 28.09.2017 г.

⁶¹ *Виж:* Тахир, М. – Публ. „Национални интереси и демографски аспекти на сигурността“

⁶² Бекарова, Н. Цит. съч., с.59

Също вж.: Попов, Ст., Г. Ганев, Ю. Попов и др. Цит. съч., с.53

Също вж.: Георгиев, Ю. Цит. съч., с.117

като *етническо моделиране* и *етнически модел*. Всяко общество и етнос притежават свой собствен исторически изпробван инструментариум за справяне с етническите проблеми, колизии и конфликти. Тези механизми и инструменти са продукт и отражение на историческата еволюция и натрупан с годините опит за справяне с етническите проблеми и конфликти. Съдбата на даден етнос в исторически план зависи от неговите възможности и способности да влияе върху другите етнически общности.⁶³

В дисертационния труд подробно са разгледани основните моменти от историческото развитие на **три етнически модела** на България. *Първият модел* е формиран във времето от Освобождението 1878 г. до 9.IX.1944 г., свързан с историята на Царство България, управлението на монарха, опозиционните визии за общуване и съжителство на общности с различни етнически, верски, езикови и пр. принадлежности. *Вторият етнически модел*, който се появява и развива в пределите на Народна Република България и е свързан с историческите, обществено-политически, социално-икономически и културни особености на управляващия режим, като завършва с края на източно-европейския социализъм и националните държави, в които действа „народната демокрация”. *Третият модел*, който действа в годините на прехода към демокрация и пазарна икономика, към ново политическо отношение спрямо национално-етническото и малцинственото, исторически отличаващи се от дотогава съществуващото и налаганото статукво. Това е период, през който въпреки конституционна забрана, в обществено-политическия живот на страната се допуска възникването на различни етнически политически партии. През целия период от историческото си съществуване БЕМ не е бил хомогенен, непротиворечив и безконфликтен, като има своите различни публични лица и битие, манталитет и маниери на приемане или отхвърляне, социална чувствителност, поведенчески нагласи и пр.⁶⁴

В тази част на научното дирене са представени изследванията на различни автори по темата, свързани с дефинициите за БЕМ; ролята и мястото

⁶³ Мизов, М. Българският етнически модел. С.: Земя, 2011, с.28-29, с.52-54, с.71, с.217, с.231

⁶⁴ Загоров, О. Национална идентичност и европейска интеграция. Враца: БГ Принт, 2004, с.259

Също вж.: Мизов, М. Цит. съч., с.237-239, с.242

Също вж.: Слагински, Н. Националната сигурност и демографските проблеми на България // Списание „Международни отношения“, 2006, №1, с.30-54 // <http://nslatinski.org/?q=bg/node/21> - посетено на 26.09.2017 г.

му в различните исторически моменти от развитието на българската държава; валидността му; кандидатите за „бащинство” на модела; неговите носители; принципите, на които се основава и неговата философия; институализацията и легитимността му; неговите последователи и критици и не на последно място въпросите, свързани с функционирането на модела в бъдеще. Разгледани по темата са съжденията на авторите М. Мизов, О. Загоров, М. Мирчев, Н. Слатински, М. Тахир, М. Миланова, П. Чолаков, А. Доган и др. Заедно с това в дисертационния труд са представени и доказателства за тезата, че БЕМ представлява уникално постижение на взаимното разбирателство и съвместното мирно съществуване на различните етнически общности и притежава особен вид социална онтология. Моделът е бил и трябва да остане особен исторически принос на българската нация и държава в световното историческо развитие.⁶⁵

В контекста на темата са разгледани и въпросите, свързани с *толерантността* между етническите групи в страната, разбирането на човешката природа и причините за културните различия между човешките общности, откъдето започва пътя за проявяването на толерантността към тях. Етническата толерантност не може да се наложи силom, чрез война, насилие или окупация, а в нейната основа е залегнало убеждението, че всеки етнос е самоценен и трябва да се зачитат неговите права, свободи и убеждения. Ако толерантността липсва и ако човешките общности не започнат донякъде толерантно да възприемат една друга своите култури, те никога няма да могат да съществуват нормално на земята.⁶⁶

Не на последно място следва да се отбележи, че съвременните демографски процеси оказват значимо влияние не само на политическата стабилност, но и на образователната, етническа и социална структурата на обществото, на интегритета на нацията, на правовия ред и сигурност на гражданите. В днешното българско общество има установени ценности, постигнати в дългия исторически период на развитие на българската държавата, които трябва да бъдат опазени на всяка цена, като българският етнически модел, чието съхраняване трябва да е приоритет на всички етноси и религии, на всички български граждани. Все повече обществото се нуждае от приемането на един нов, модерен национализъм, чийто базисен елемент трябва да е разбирането за особената роля на българския етнос при съхраняването и просперитета на бъл-

⁶⁵ Мизов, М. Цит. съч., с.251-254

⁶⁶ Радойнова, Д. Етнос. Етнология. Етнични процеси. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски”, 2005, с.54

гарската държава. Това е така, защото българският етнос е организиращият, определящият идентичността на държавата етнос, носител на европеизацията и модернизацията и няма друг, способен да реализира тази мисия. Той има специални отговорности и е гарант, че страната ни е част от европейското пространство, като другите етноси признават тази му мисия, което е знак за тяхната съпричастност с българската държава. В България другите етнически общности могат да се запазват етнически и културно, а пълноценният им живот става не с отчуждаване и отделяне от българския етнос, а чрез интегриране и сплотяване с него. От друга страна не бива да се допуска задълбочаване на чувството у някои малцинствени групи, че държавата им е длъжна и че им се полагат привилегии, защото това ще бъде дискриминация с обратен знак за българския етнос и останалите етнически общности. Съвременното общество трябва да знае, че българският етнос има особена роля в българската национална държава, събирайки в себе си нейната историческа памет и култура. Той е етносът, който определя идентичността ѝ, като споява етносите и религиите в едно цяло. Българщината е това чувство на обич към България, на принадлежност и съпричастност към нея, което не се определя само от етноса. Това е духът, патриотизмът, чувството, че всеки един отделен човек със своя етнос и религия, с житейските си амбиции и талант, е от една общност, от едно интегрирано цяло, което притежава общи ценности, цели и идеали. Затова в обществото не бива да се допуска другостта да бъде преграда и трябва да се гради не чувството на отчуждение и другост, а на общност и приобщаване.⁶⁷ Ето защо и на етническият модел не трябва да се гледа като на създаден веднъж завинаги, защото по своята същност той е една динамична система и има своята определена цел. Моделът не е нещо гарантирано, той непрекъснато се развива и въпреки своята устойчивост, не е неизменна величина във времето, а претърпява качествени трансформации, които от своя страна осигуряват постоянното обновление на българската национална идентичност.⁶⁸

Съгласяваме се с представените от изследователите факти за развитието на етнодемографските процеси в Република България през фокуса на националната сигурност и заключението, че България е утвърдила позицията си като държава на всички български граждани, участващи във формирането на българската нация, независимо от разликите в етническият си произход и рели-

⁶⁷ *Виж:* Слатински, Н. – Публ. „Националната сигурност и демографските проблеми на България“

⁶⁸ Тахир, М. Идентичност и толерантност. Философски и практически въпроси на културната интеграция. С.: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 2007, с.50

гиозни убеждения. Спрямо сигурността на демократичната държава, обществото и нейните граждани, тези съставлящи националната сигурност елементи винаги са били в пряка връзка със състоянието на конституционно установения ред, а политиката за сигурност на страната е правилно насочена към повишаване на усещането за сигурност сред гражданите, защитата на националните интереси, териториалната цялост и суверенитет на държавата.

Както личи от заглавието, **трета глава** е посветена на **мониторинга и управлението на етнодемографските процеси и националната сигурност на страната**. Тази глава представлява практическата част на дисертационния труд. В нея са представени практическите резултати от приложените методи и проведени изследвания при изучаване на състоянието на етнодемографската картина и националната сигурност на страната.

В **първата част** – „Приложени методи и проведени изследвания при изучаване състоянието на етнодемографската картина и националната сигурност на страната” са представени SWOT-анализ на състоянието на системата, обозначена като „*Етнодемографска ситуация*“ – „*Национална сигурност*“ и резултатите от приложени анкетен метод за набавяне на информация при извършване на SWOT – анализа. Извършен е анализ на получените в анкетното изследване резултати и е направена корелация спрямо матрицата на SWOT – анализа.

Предвид спецификата на изследвания феномен, е целесъобразно да се използва SWOT-анализа като вид комплексен метод за стратегически анализ. SWOT-анализът е широко използван метод в стратегическото управление и в случая успешно може да се приложи за анализ и оценка на системата „*Етнодемографска ситуация*“ – „*Национална сигурност*“, тъй като съчетава в себе си изводите от стратегическите анализи на външната и вътрешната среда на дадена система посредством определяне на силните и слабите ѝ страни, както и външните възможности и заплахи, които затрудняват или заплашват доброто функциониране на системата чрез разработването на **матрицата** (от англ. език) – **S** (Strengths) – силни страни; **W** (Weaknesses) – слаби страни, слабости; **O** (Opportunities) – възможности и **T** (Threats) – заплахи.⁶⁹

⁶⁹ Интернет страница Акцион-МЦФЭР // SWOT-анализ: правила и примери съставления. // <https://www.gd.ru/articles/8078-swot-analiz> - посетено на 08.12.2017 г.

Основните елементи, съставляващи матрицата на SWOT-анализа на системата „*Етнодемографска ситуация*“ – „*Национална сигурност*“ са изведени от направения сравнителен анализ на представените от изследователите по темата становища, мнения, тези и пр., изучени в използваните литературни източници, обобщаване на достигнатите констатации по изложените основни проблеми и направените изводи в предните две емпирико-теоретични глави на изследването.

В резултат на извършения SWOT-анализ е установено, че стратегическите решения за изследваната система трябва да се търсят в условията на постигане на политически консенсус на най-високо държавно ниво и обединяване около идеята за спешна промяна на посоката на демографската политика на страната; ясно формулиране на приоритетните направления и задачи в тази посока; предприемане на спешни социално-икономически, законодателни и др. мерки и механизми за тяхното прилагане.

От друга страна представените параметри в матрицата на SWOT-анализа се подкрепят и от резултатите, получени от извършеното анкетно проучване, приложено като количествен метод за изследване на по-голяма аудитория при набавянето на част от необходимата информация за извършването на анализа. Статистическите анкети са подходящ метод на изследване, който се използва за събиране на информация за статистически съвкупности посредством поредицата от въпроси, на които респондентите дават своя свободен или „стандартизиран“ (ограничен от няколко възможни) отговор.

Анкетното проучване има за цел и задачи установяването на степента на активност на етническите общности в социалната интеграция и степента на междуетническата дистанция; влиянието на демографските процеси и негативните последици от демографската криза върху етническите отношения и от там върху националната сигурност на страната и определянето на факторите, влияещи върху етническия мир и мястото на съществуващия етнически модел в поведението на етносите при определянето на ролята им в националната сигурност.

От своя страна корелацията на резултатите от анкетното проучване спрямо матрицата на SWOT-анализа показва едно пропорционално и добро разположение на отделните елементи в матрицата на SWOT-анализа. Може да се каже, че анкетното проучване в по-голяма степен се оказва в подкрепа на тези

части от матрицата на анализа, които са свързани с нейните силни и слаби страни, и в по-малка степен (без да се пренебрегва неговия принос), носи информация и подпомага елементите на матрицата, касаещи откритите възможности за развитие и дефиниране на бъдещи евентуални заплахи. Анкетното проучване е изиграло положителна роля при допълване на данните в параметрите на матрицата на SWOT-анализа и емпирически потвърждава получените от анализа резултати. Проучването дава съществен принос при формулиране на обосновката на отделните параметри на SWOT-анализа и изследването на разглежданата система, като изведените резултати до голяма степен са подкрепили оформянето на елементите в матрицата на SWOT-анализа.

Във **втората част** са представени механизмите за преодоляване на демографската криза и предизвикателствата пред политиките на държавата, като са анализирани начините за мониторинг и контрол на взаимодействието между държавните институции в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на Република България.

От изведените в матрицата на SWOT-анализа елементи е видно, че едни от най-сериозните проблеми за системата се оказват негативните демографски тенденции за намаляване броя на населението на страната, качествено влошаване на демографските параметри и недостатъчната интеграция и маргинализация на отделни групи хора сред представителите на някои етнически общности, водещи до тяхната изолация от протичащия обществен, политически и икономически живот на обществото. Считаме, че основно усилията на държавата и ангажираните институции трябва да се насочат в тази посока, тъй като преодоляването на тези проблеми в дългосрочен план биха повлияли добре и за решаването и отстраняването на другите слаби страни на системата, които се явяват тяхна производна функция. Това може да се осъществи посредством прилагането на:

✓ **Механизми за преодоляване на демографската криза и предизвикателствата пред политиките на държавата, посредством:** *политическа воля; политически консенсус; държавна политика и държавни институции*, пряко ангажирани с решаването на проблемите;

✓ **Чрез извеждане на приоритетни направления и задачи в областта на демографската политика**, като например, приетата актуализирана *Национална стратегия за демографско развитие на Р България*, чиято същност

е насочена към забавяне темповете на намаляване на броя на населението с тенденция за стабилизирането му в дългосрочен план и осигуряване на високо качество на човешкия капитал;

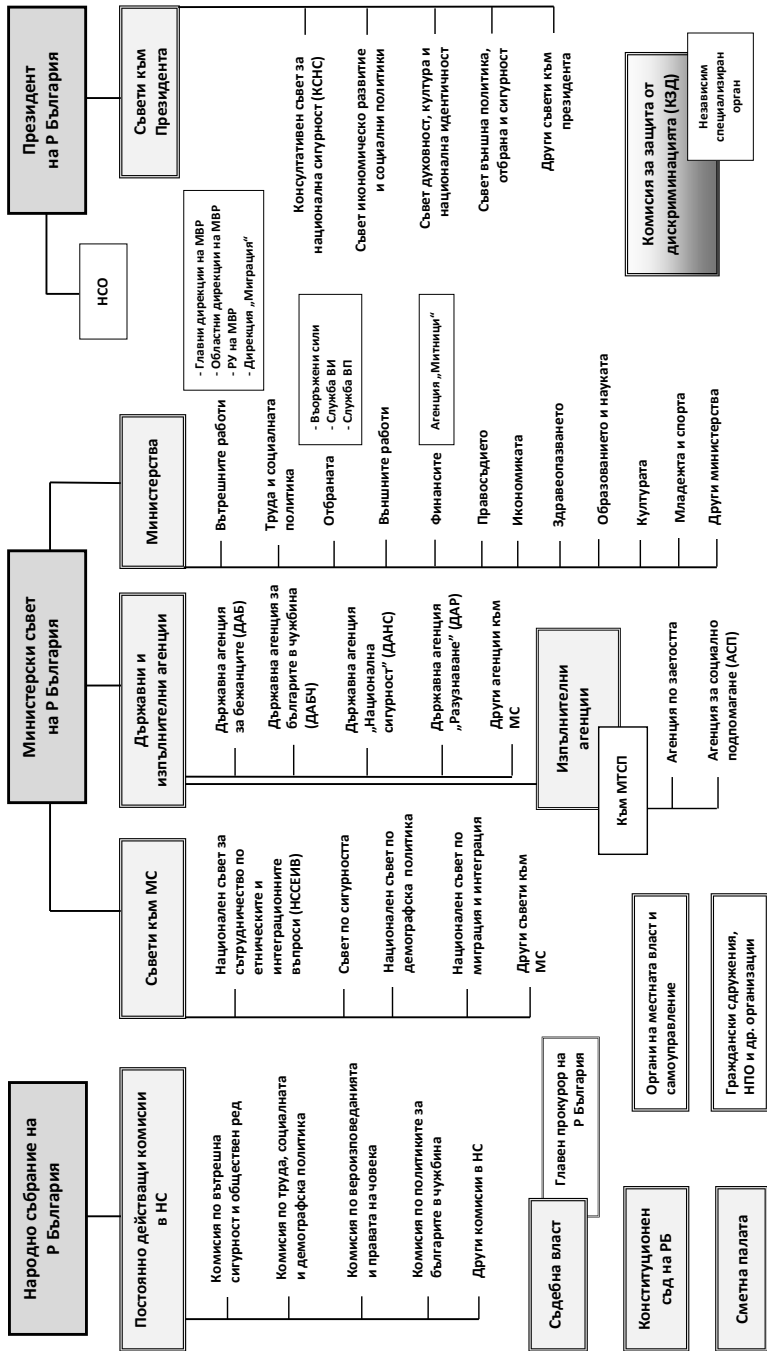
✓ **Чрез регулиране на миграционните процеси**, като с приетата *Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията*, се цели формирането на ефективни и единни национални политики при управление на миграционните процеси, синхронизирани с политиките на ЕС;

✓ **Чрез социална интеграция на рискови групи от населението**, като с приетите *Национална стратегия за интегриране на ромите* и *Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване*, се открива политическата ангажираност на държавата в прилагането на целенасочен интегриран подход към граждани в уязвимо или неравностойно положение (от ромски произход или от други етнически групи), както и други мерки за социална интеграция на уязвими групи от населението.

По отношение на определянето на начините за осъществяването на мониторинг и контрол на взаимодействието между държавните институции в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на Република България, са ползвани изведените резултати от SWOT-анализа. Установено, че в елементите на матрицата на изследваната система „*Етнодемографска ситуация*“ – „*Национална сигурност*“, подкрепени и от резултатите на анкетното проучване, се откриват доказателства, че в българско общество съществуват трайно изградени канали за взаимно добро сътрудничество, приемственост и взаимодействие между етносите на територията на страната, което се изразява в проявите на търпимост, религиозна толерантност, съществуването на етническият модел, липсата на сериозно етническо напрежение и конфликти, адаптивността и интеграцията на повечето от етническите общности и пр. От друга страна критично остава отношението спрямо ролята на държавата при решаването на наболелите проблеми сред етническите общности в страната и въпреки полагащите усилия и някои предприети законодателни, социално-икономически, политически и пр. мерки, насочени в положителна посока за справяне със съвременните етнодемографски проблеми на страната, постигнатите резултати са все още видимо незначителни или незадоволителни, което от своя страна търпи и съответните критики сред обществото.

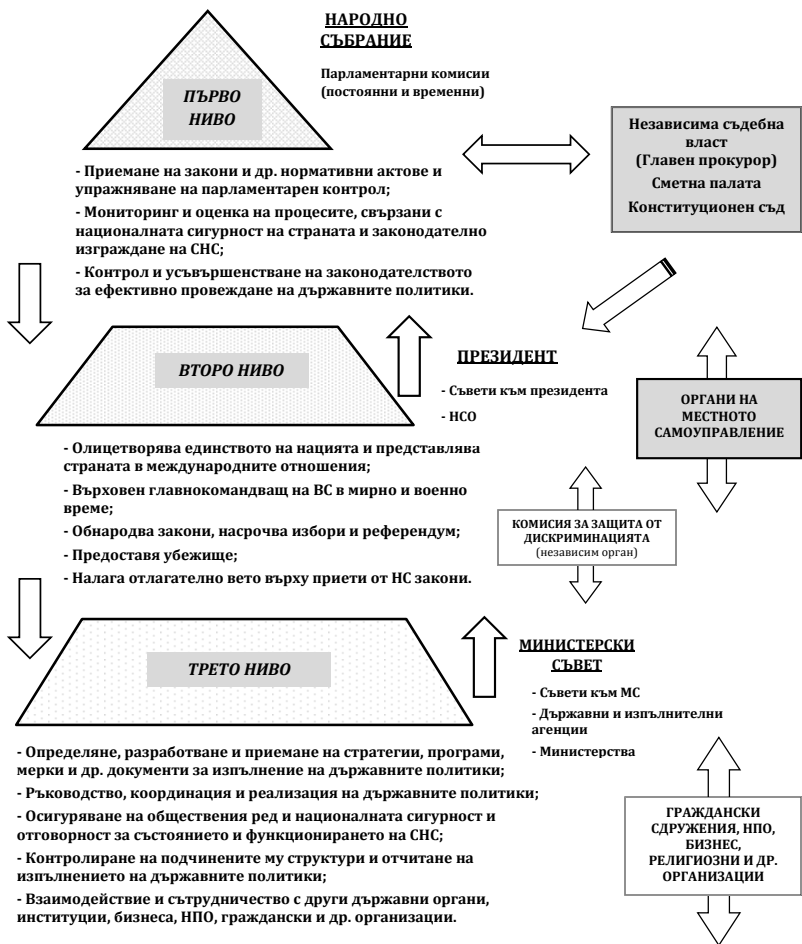
По наше мнение, важен момент за оптималното функциониране на системата е оптимизирането на регулаторните механизми на държавата върху развитието на динамичните етнодемографски процеси и общото им въздействие върху националната сигурност. В тази връзка считаме, че организацията на работа, връзките, законовата рамка, функционалните компетентности, задължения и отговорности на всички ангажирани с разглежданата проблематика държавни институции и органи на страната най-общо могат да бъдат обхванати и представени в единен общ идеен *Модел и система за мониторинг, управление и контрол на дейността и взаимодействието между държавните институции в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на Република България*. Регулаторните механизми са функция на държавата и се прилагат от съответните компетентни държавни структури и организации, които съгласно функционалните си компетентности, държат лостовете на тези механизми. Решаването на наболелите проблеми в областта на демографското развитие, състоянието на етническите общности в страната и въздействието, което оказват върху националната сигурност, няма да е възможно без намесата и контрола на държавата при постигането на консенсус по отношение прилагането на различни законодателни, социално-икономически и пр. инициативи, като тяхното решение ще се отлага във времето, а кризата ще се задълбочава.

Чрез модела се показва една по-широка картина на механизма на действие на протичащите в системата процеси, тяхното управление и начините за контрол над основните й елементи. Той дава една по-пълна представа за действието на регулаторните механизми на държавата, реализирани чрез ангажираните институции, органи и ведомства при определяне на държавните политики в областта на разглежданата тематика. Това е важно, тъй като динамиката на протичащите процеси е голяма, средата, в която те се извършват се отличава с променливост и динамичност и подреждането и обхващането на акторите от системата в единен общ модел ще позволи по-доброто им наблюдение и организиране на работата им в качеството им на единен организъм със стройно изградени връзки, начини за комуникация, отчетност, управление, механизми за контрол и пр. Държавните институции, органи и ведомства, за които считаме, че имат най-съществена роля, участие и ангажименти в разглежданите въпроси по изследваната тема, са представени в научното изследване в следната **Органиграма**: (виж фиг.5)

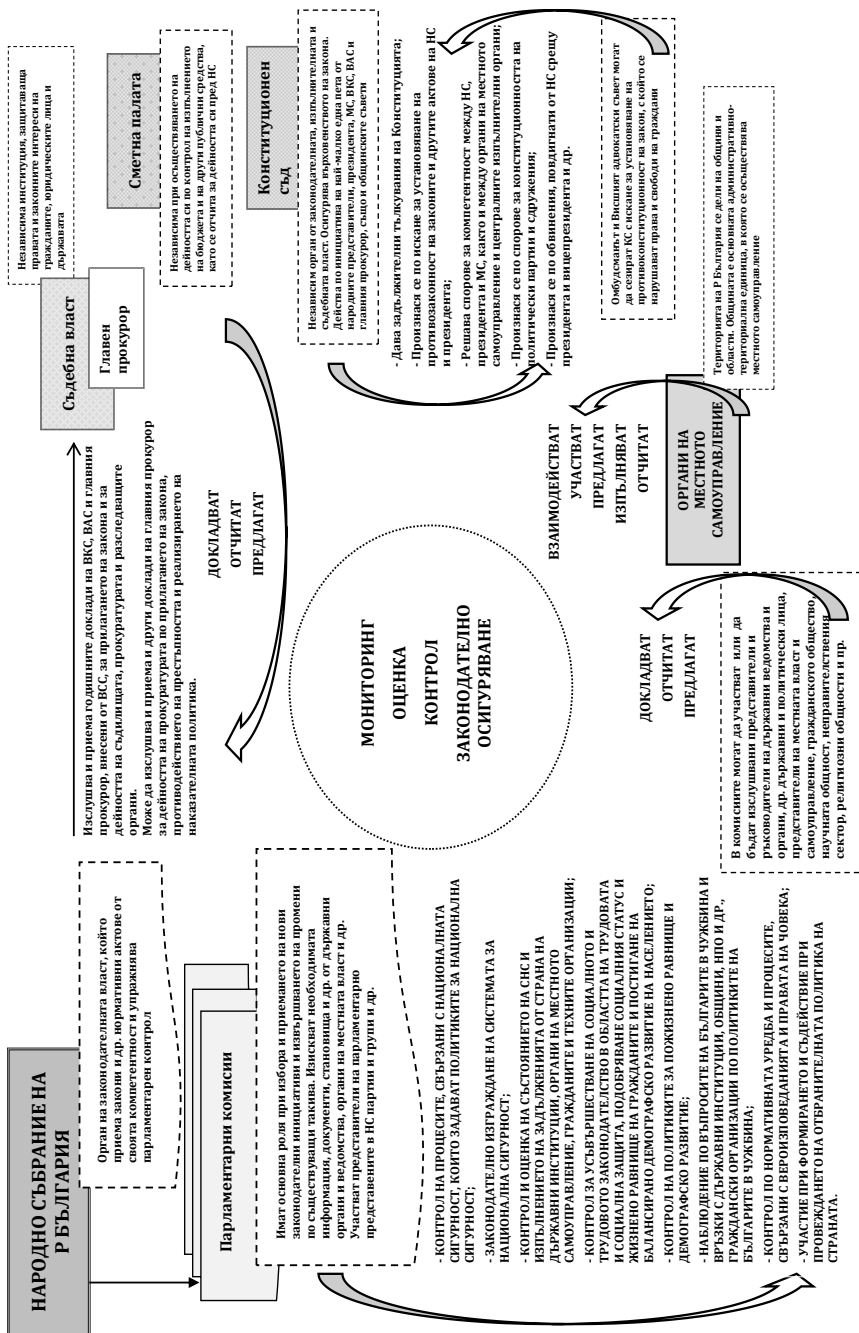


Фигура 5 – Организационна структура на държавни институции и органи, ангажирани в провеждането на дежурфаската, и в областта на защитата на конституцията и др. политики и в областта на националната сигурност на страната

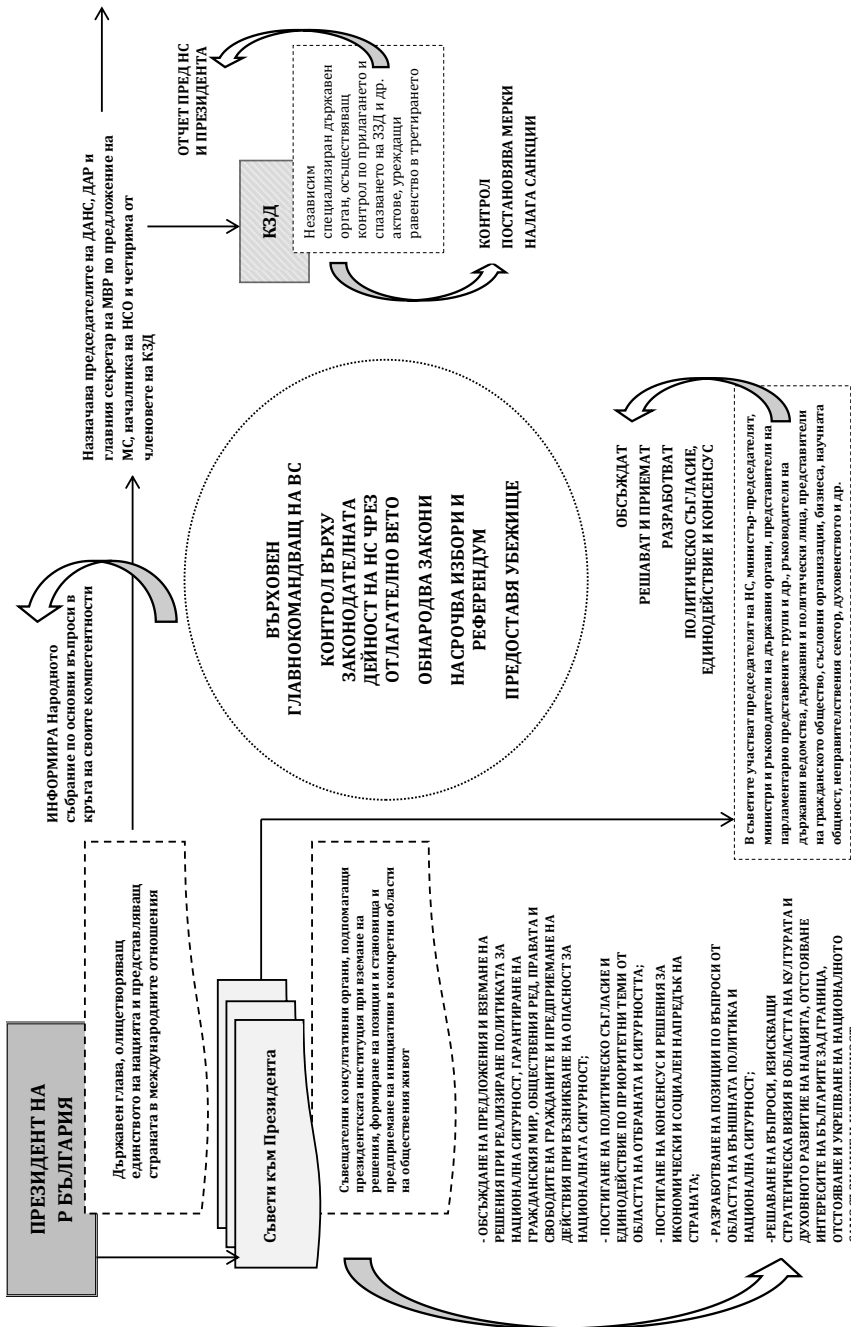
Представените държавни институции, органи и ведомства образуват един общ организъм, стройно изградена синергична система, където връзките и взаимоотношенията между елементите могат да се представят в един общ идеен Модел и система за мониторинг, ефективно управление и контрол на дейността и тяхното взаимодействие в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност. (виж фиг.фиг.6, 6а, 6б и 6в)



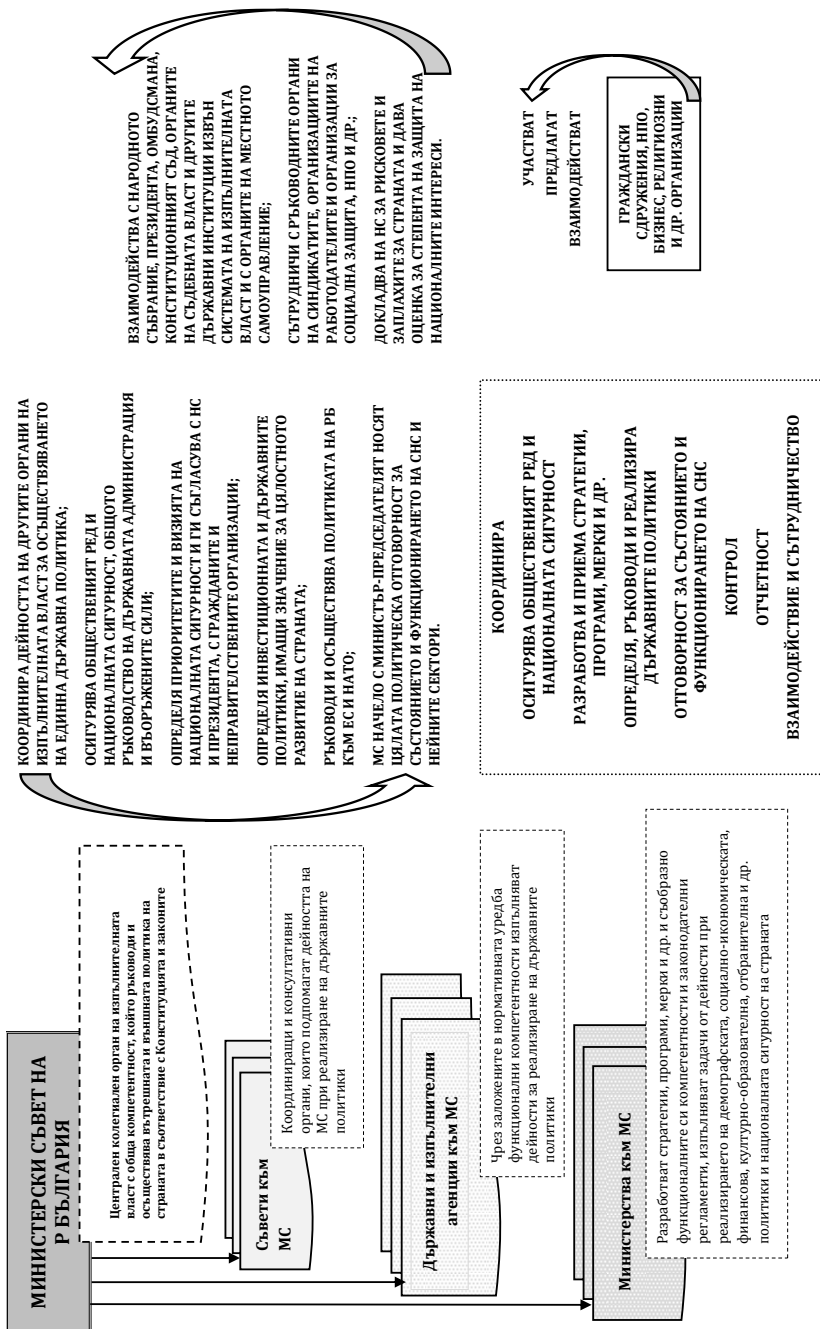
Фигура 6 – Модел и система за мониторинг, управление и контрол на дейността и взаимодействието между държавните органи в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на Република България



Фигура ба – Разпределение на системата на ПЪРВО НИВО



Фигура 66 – Разпределение на системата на **ВТОРО НИВО**



Фигура 6в – Разпределение на системата на ТРЕТО НИВО

Чрез направеното изследване считаме, че държавата има необходимия капацитет и регулаторни лостове за провеждане на набелязаните политики и решаване на проблемите в дадената област, изградила е структури, които чрез законодателната рамка, извършват дейности в рамките на функционалните си компетентности, като между тях има изградени добри регулаторни механизми и връзки. Ясни са и начините за контрол при осъществяване на дейностите, свързани с функционалните компетентности на ангажираните в областта на демографските процеси и националната сигурност държавни органи и институции. Чрез тези механизми са обхванати и дейностите на други държавни, граждански, религиозни и неправителствени организации, ангажирани с въпросите на демографското развитие, етническите проблеми и националната сигурност на страната, а всяко едно от тези направления предполага реализирането и на съответните мерки с правно-нормативен, организационен, научно-методически и материално-технически характер.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението на дисертационния труд се обобщават постигнатите резултати от изследването. Аргументира се постигането на поставената цел и решаването на основните задачи. В резултат на научното изследване може да се счита защитена основната хипотеза на дисертационния труд, а именно: *чрез изграждането на култура за общуване, разбирателство и търпимост на различията между основните етнически общности в българското общество и формирането на политика за насърчаване на междуетническия диалог и сътрудничество, се оказва положително въздействие върху политическия стабилитет, междуетническия мир и стабилността на държавата.*

На основата на анализа, направената оценка за мястото и ролята на етносите в съществуващия етнически модел в Република България и политиката за устойчиво развитие на отношенията между различните етнически общности, базирани на толерантност и взаимно зачитане, са предложени насоките за развитието на междуетническите отношения в интерес на стабилността и сигурността на Република България.

При решаването на поставените в научното изследване задачи е доказано, че между различните етнически общности в страната, обитаващи от векове територията на България, съществуват трайно установени връзки и чрез съществуващия етнически модел се оказва благоприятно въздействие върху процесите, свързани със защитата на сигурността на страната.

Защитена е тезата, че при запазване на отрицателните тенденции в развитието на демографските процеси, съпътстващи изменението на съвременната картина на населението на страната, средата за сигурност се променя и това може да доведе до трайни негативни последици за националната ѝ сигурност.

Приведени са допълнителни доказателства към известната теза за намиране на стратегически решения в условията на постигане на политически консенсус на най-високо държавно ниво и обединяване около идеята за спешна промяна на посоката на демографската политика на страната; ясно формулиране на приоритетните направления и задачи в тази посока; предприемане на спешни социално-икономически, законодателни и др. мерки и механизми за тяхното прилагане.

По наше мнение, в съвременното динамично развитие на страната неотменим дълг днес на всеки български гражданин трябва да е умението да уважава и пази националното и държавно единство, чрез които демократичната ни правова и социална държава ще изпълни основната си цел – единство и просперитет на българската нация.

IV. ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В процеса на изследователската работа бяха получени следните по-важни резултати, някои от които имат приносен характер:

✓ **Теоретични приноси:**

1. По нов начин и с допълнителни аргументи е доказана взаимовръзката между демографските процеси и формирането на политиката за защитата на националната сигурност на страната в контекста на съвременните рискове и заплахи.

2. Представени са съществени нови страни на основните параметри на демографската криза и етнодемографските аспекти на рисковете за националната сигурност на България.

3. На базата на оригинален комплекс от критерии, е извършен анализ на системния характер на връзката между етнодемографските процеси в Република България и националната сигурност на страната.

✓ **Научно-приложни приноси:**

1. Предложени са система от мерки за оптимизиране на процесите за преодоляване на демографската криза и последващото им въздействие върху националната сигурност на страната и ефективни държавно-регулаторни механизми за управлението на етнодемографските процеси.

2. Представен е Модел и система за мониторинг, управление и контрол на дейността и взаимодействието между държавните институции в развитието на етнодемографските процеси и националната сигурност на Република България.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. *„Перспективи и възможности за развитие на община Карнобат”*, публикация в Юбилеен сборник, посветен на проф. д-р Петър Славейков, София: Изд. „Мелани”, 2018, с.95-102

2. *„Етническите конфликти в съвременния свят и влиянието им върху националната сигурност”*, доклад в Сборник доклади от международна научна конференция „Военна Академия „Г.С. Раковски” – 105 години знание в интерес на сигурността и отбраната“, София, 6-7 април 2017 г., с.250-258

3. *„Етнодемографският облик на съвременното българско население и отражението му върху сигурността”*, доклад от участие в Научна конференция на Юридическия факултет на Русенски университет „А. Кънчев”, Русе, 10 юни 2017 г. (сборник под печат)

Благодарности

Изказвам своята благодарност за предоставената ми възможност да защита дисертационната си теза в СУ „Св. Климент Охридски” и по-конкретно на преподавателите от **Геолого-Географския факултет**, катедри „Регионално развитие”, „Регионална и политическа география” и „Картография и ГИС”, които ми оказаха компетентна научно-методологическа помощ.